

Hely: 45

Felsmann József

A Kalocsai codex

A KALOCSAI CODEX.

KÖZÉPKORI NÉMET KÖLTEMÉNYEK GYÜJTEMÉNYE.

FELSMANN JÓZSEF

RENDES TAGTÓL.

Felolvastatott a tud. és irod. osztály 1895. január 24-ikén tartott ülésén.

BUDAPEST, 1895.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLYA.

A Kalocsai codex, középkori német költemények gyűjteménye.

I.

A Kalocsai codex leírása.

A Kalocsai codex a XIII. és XIV. századbeli pergament-kéziratoknak egyik legterjedelmesebb és legbecsesebb példánya, nagy, folio-alakú vaskos kötet, hasonló a mi kisebb misemondó könyveinkhez, 28 cm. magas, 25 cm. széles, 12 cm. vastag és karmazsin (halványpiros) bőrrel bevont kemény fatáblákba van kötve. A kötés felső táblája egész hosszában, a takaróbőrrel együtt, ketté van hasítva.¹⁾ A táblák sarkai és középrészek valószínűleg crepin-munkával voltak díszítve. Az ezen díszmunkákat tartotta szögek helyei még látszanak ugyan, de maguk a szögek hiányzanak,²⁾ és a rozsdá, mely azokat megemésztette, a felső tábla belsejéhez ragasztott volt borítéklapot, mely most le van válva, szintén megsértette, illetőleg átlýukgatta és megrongálta az első hét pergamentlapot is, nevezetesen a cím lapot, a két lapra terjedő indexet és az első költeményből a négy első lapot. Az alsó könyvtábla szintén úgy volt díszítve mint a felső, a kihullt szögek helyei itt is láthatók s a könyv utolsó lapjai a szögeknek megfelelő helyeken szintén meg vannak rongálva. A kötés ezen tábláján a bőrkapcsok szögei és a kapcsok maradékai is még láthatók. A kötet gerinczén sárgult fehér, olajfestékkel bevont következő signatura van vörös

¹⁾ Midőn 1893-ban a codexet először láttam, az első vagy felső borítéktábla kötési bőre még nem volt áthasítva, a tábla belső részén pedig a törés papírszelettel volt beragasztva.

²⁾ *Kovachich* Márton szerint, ki a codexet 1811-ben a kalocsai könyvtárban fölfedezte és most a könyv elejéhez fűzött latin relatióban leírta, akkor a vas-szögek még láthatók voltak.

betűkkel festve: A 1. XI, mely azonban nem a kalocsai könyvtár jegye.

A codex tulajdonképi első pergamentlapján,¹⁾ egészen fölül, 2 cmnyire a lap szélétől áll: liber Dn. Vosz. Hogy ki volt *Vosz*, azt eddig nem sikerült kideríteni.²⁾ A *Vosz* kezdőbetűje különben ß-nek is olvasható, a ß pedig hasonlít a codexben és azon időben gyakran használt er-rövidítéshez, és ezért a könyv tulajdonosát Bosernek is hívhatták. A névtől 6 cmnyire áll: Das haist de gesamt aventhewer, mely az előbbinél későbbi írásnak látszik és az indexnek vörös betűkkel írt hasonló címének nem egészen hű másolata.³⁾ A lap közepe felé, kissé jobbra következik újabb írással: Codex Membranaceus in Catalog., és ezalatt elhalaványult vörös téntával 29, mely szám át van húzva. Ettől balra, valamivel alább ugyanazon írással látható: M. S. és ez alatt y4. 3. 29, mely eredetileg szintén vörös jegyek fekete téntával vannak átírva, hihetőleg ugyanazon kéz által, mely a codexet a catalogusba vezette.⁴⁾ A könyv írója vagy festője valószínűleg utoljára hagyta az iniálisokat és legutoljára a címnap festését, s mivel az iniálisokat sem fejezhette be, a címnap eredetileg egészen üresen maradt, míg a fönnebb említett felírás és megjegyzések utólagosan oda nem jutottak. A címnap különben több helyen át van lyukgatva és alul jó mélyen be is hasítva.

A címnap után következik a codex újabb fölfedezőjének, *Kovachich* Mártonnak 1812-ben vastag papírra latinul írt, négy oldalra terjedő ismertetése és elmélkedése, melyre később még visszatérünk. A *Spectator* Ave-vel kezdődő ismertetés a codexbe van varrva és bele is ragasztva. Valószínűleg Kalocsán eszközölték.

A második pergamentlapon kezdődik a munka indexe következő felírással: Daz buche heiset gesamt habentew.⁵⁾

¹⁾ Ez előtt van még a fődél belsejéről leolvasztott takarópergament is, mely apró írással van borítva és nem tartozik a codexhez.

²⁾ L. III. A codex történetéhez.

³⁾ L. a 7. old. 16. sort.

⁴⁾ Az utóbbi számok a kalocsai könyvtár catalogusának számai.

⁵⁾ A felírás a codex szerint van adva. L. a 7. old. 2. megj.

Ezen czim valamint az indexnek két-két sorból álló czímeit megelőző sorszárok vörös festékekkel vannak írva. Azonban az index ezen íven csak I—CLXXVI. számig terjed és annak utolsó tizenhat sora, vagyis még nyolcz költemény czíme a CLXXVII—CLXXXIII-ig a könyv közepén, a 335. oldalon található.¹⁾ Azon ív, mely az index nagyobb részét tartalmazza, körülbelöl egy cm-rel rövidebb a következő többi ívnél és látható is, hogy később, valószínűleg a kézirat befejezése után fűzték a könyv elejéhez s ugyanakkor vághatták le az ív alsó részét is.

Az egész codex, *Kovachich* ismertetésének kivételével, ép és szép, még most is eléggé fehér pergamentre van írva. A hártyalapok ugyan nem mindenütt egyforma vastagságúak és egyes lapok itt-ott át vannak lyukgatva vagy, különösen a sarkokon és széleken, elvágva. Egyes lyukak be voltak foltozva, mint ezt a varratok mutatják.²⁾

A lapok nem paginák, hanem quaterniók szerint vannak számozva. Egy quaternióban rendszeren négy ív vagyis nyolcz oldal van. Az egyes quaterniók folyó számai a megfelelő utolsó oldal alján római írással vannak jelezve. A codex XXXXII quaterniót tartalmaz, de nem mind egyformák, mert az első öt ívből áll, s magában foglalja a cím lapot és két lapon az index nagyobb részét is,³⁾ a huszonötödik quaternio hét lapot (egy ki van vágva), az utolsó pedig csak hat lapot tartalmaz, a többi azonban mind

¹⁾ A codex egyes lapjai nincsenek számokkal ellátva; könnyebb kezelhetés végett csak most lettek az oldalszámok íróval jelezve.

²⁾ A pergamentben látható különféle nagyságú lyukak különben természetesek, melyek az illető állat emlőinél, köldökeinél és a bőr egyéb helyein keletkeztek. — A pergamentből valószínűleg levágott darabok (leginkább a sarkokon) hiányzanak, különösen a 25., 63., 89., 95., 119., 121., 139., 161., 162., 217., 243., 247., 249., 255., 275., 283., 313., 319., 327., 331., 335., 337., 343., 345., 351., 353., 361., 367., 395., 425., 439., 453., 463., 489., 491., 621., 631., 647., 653. oldalakon. Nagyobb lyukak és varratok láthatók a következő lapokon: 29., 91., 107., 147., 151., 171., 207., 259., 261., 269., 275., 297., 311., 321., 327., 371., 421., 423., 427., 431., 433., 445., 479., 593., 597., 601., 643., 655.

³⁾ L. a 3—6. sorokat.

teljes. Az egész könyv tehát $(39.8 = 312 + 10 + 7 + 6 =)$ 335 lapot vagyis 670 oldalt számlál. Minden beírt oldal két hasábos és így a codex $(670. 2 =)$ 1340 columnát tartalmaz, és mert minden hasábsban negyven sor vagyis minden oldalon 80 vers van, az egész mű $(670. 80 =)$ 53.600 verssort tartalmazna. De mert a címlap üres és ezzel 160 sor elesik, továbbá a 335. és 336. oldalon is csak 160 sor áll, összesen 266 vers hiányzik, melyeknek levonása után az egész codexre 53.334 vers maradna.

Az indexben az egyes költemények folyó számai vörös festékkel, a két soros címek pedig fekete téntával vannak írva és viszont a szövegben a költemények folyó számai vannak fekete téntával írva, és a címsorok betűi vörösek. Az index folyó számai különben nem vágnak össze mindenütt a szöveg számaival, mert a XXXI. szám kétszer következik egymásra, míg a szövegben a számozás rendesen foly egész LXXVIII-ig; itt aztán a következő elbeszélés maradt szám nélkül, mire a LXXIX. költeménytől kezdve az index és szövegbeli számok ismét mindvégig összevágának.

Az írás gót (fractura), szép, nagy, elég vastag, meglehetően egyenlő, tiszta, csaknem mindenütt könnyen olvasható, a XIV. század végéről származik, de az is lehet, hogy a XV. század elejéről való és szerzetes kézre vall. Az írás irányítására a lapok szélein alul, fölül és oldalt tűszúrások észlelhetők, melyek szerint még most is látható halványfekete függélyes és vízszintes vonalakat húztak. A lapok közepén levő függélyes vonalak a columnákat választják el; azután minden columna előtt van még egy-egy függélyes vonal, melyek közt a páros sorok kezdőbetűi állanak. A vízszintes vonalak közt folynak a verssorok. A sorokat vezető vonalak nem látszanak az 515. oldaltól az 527-ig és ismét az 530. oldaltól a 625-ig bezárólag.

Az egyes lapok margói 3—5 cm. szélesek, fölül 4, alul pedig 7 cm. széles hézag van.

II.

A Kalocsai codex tartalma.

A Kalocsai codex változatos és gazdag tartalmáról először is maga a könyv elején közölt eredeti index szól. Az egyes költemények címei két-két sorban vannak ugyan adva, de ezek a költemény tartalmára nézve még sem mindig találók, s mert a codex első költeménye az indexből hiányzik, továbbá néhány költemény minden cím nélkül egy-egy más költeménnyel egybe van írva és így ezen költemények a főindexből ki sem vehetők: czélszerűnek látszott előbb az *eredeti indexet* közölni, és ez után az *összes költemények tartalomjegyzékét* találóbb címekkel s esetleg a szerzők neveivel is, jelezve egyszersmind a paginákat, az index megfelelő számait, az illető költemény fajtát és a verssorok számát.¹⁾

I. Index.

Das buche heiset gesamt habente w.²⁾

I. Hie sulle wir lesen ein lop vnde
einen leich syzen von vns' vrowen

II. Hie heben sich uns' vrowen san
Anderthalp hunder gruzze an

¹⁾ A codexben a paginák nincsenek számozva L. 5-ik old. 1. megj.

²⁾ Das Buch heiszt Gesamtabenteuer. — A codex első költeményének »Die goldene Schmiede« címe az indexből hiányzik és a *Heidelbergi codex* szerint a megfelelő költemény felírása ekként szól: Ditz heizet daz guldin lop vnser vrowen | Got helf daz wir si mvezen schowen. (Dies heizt das goldene Lob unserer Frau. Gott hilf uns, dass wir sie dürfen schauen.) A Heidelbergi codex költeményeinek jegyzékét közli *Wilken* következő munkájában: Geschichte . . . der alten Heidelberger Büchersammlung. Heidelberg, 1817. A 417. oldalon: CCCXLI. Pg. Jh. 14. Bl. 374. gesp. C. Fol. Sammlung von 204 verschiedenen Gedichten etc. ohne allgemeinen Titel (vielleicht von *Conrad v. Würzburg*.) I. *sulle*, sollen; *vnde*, und; *leich* (l. 31. old. a 3. megjegyzést); *syzen*, süsz, lieblich; *vns'*, unser. Egy szám és cím alatt két költeményt tartalmaz. II. Hier heben sich an, beginnen; *san*, sogleich; *hunder gruzze*, hundert Grüsse. Két költeményt tartalmaz.

- III. Ditz haisset vns' vorowen klage
die sol man lesen alle tage
- IV. Ditz ist von dem ~~in~~ⁱⁿgeste tage
do man hort iammers clage
- V. Ditz buchel heisset kato
daz liset man in der schule also
- VI. Hie leret vns spiegel aller tugent
czuth alt' levtē ind der iugent
- VII. Hie hebet sich an der tugent krantz
daz macht vns an der sele glantz
- VIII. Ditz buchel vns hie betzeiget
Daz uns' herregott funfstvnd sein houbet hat geneiget
- IX. Ditz ist mvnich felix genāt
der tut vns ditz mere bekant
- X. Hie heben sich an groz wunder
von vns' vrowen besunder
- XI. Hie hebet sich an ein mere gut
von einer vrowen wol gemut
- XII. Ditz mere ist ouch geschehen
wie ein blinder wart gesehen
- XIII. Ditz ist ein schones mere
von einem ritter lobere
- XIV. Ditz ist ein mere vil hart
wie einer vrowen ir svn gevangen wart
- XV. Ditz ist ein mere gentzlich
von einem diebe vreislich

III. *haisset*, heiszt; *vorowen*, Frauen. IIII. *in*geste, jüngsten; *do*, da; *hort*, hört; *iamers clage*, Jammers Klage. V. *Kato*, Cato. VI. *czuth alt' levtē*, Zucht alter Leute; *iugent*, Jugend. VIII. *houbet*, Haupt. H. (= Heidelbergi codex) szrint: Ditz mere betzeiget | War vmb got sin handt neiget. IX. *mvnich*, Mönch; *genāt*, genannt; *tut*, thut; *mere*, Erzählung. X. *groz*, grosze; *besunder*, besonder. XI. *wol gemut*, wohlgefallend, lieblich. H. sz.: Hie hebet sich ein mer an | von einer edeler vrowen ysan (sogleich). XII. *ouch*, auch; *wart gesehen*, ward sehend. XIII. *schones*, schönes; *lobere*, lobreich. XIV. *vil hart*, sehr schmerzlich; *ir svn gevangen*, ihr Sohn gefangen. H. sz.: Ditz ist ein mere gvt | von einer vrowen vnd ir son wol gemvt. XV. *gentzlich*, ganz, vollkommen; *vreislich*, schrecklich.

- XVI. Ditz ist ein schönes mere
Von einm sch~~l~~lere
- XVII. Ditz ist ein vil gut mere
von einem pharrere
- XVIII. Hie ist ouch ein schönes mere
von einem andern schulere
- XIX. Ditz ist von einem mvnche kranc
wie der in einem wasser ertranc
- XX. Hie kvnde ich vch ein mere
von ein svntigen schulere
- XXI. Ditz ist von einem apte gut
Den uns' vrowe auf dem mer behut
- XXII. Hie ist ein hubsches wunder
Von uns' vrowen besunder
- XXIII. Hie hebet sich ein mere an
von einem ritter vreissam
- XXIIII. Hier nach hebet sich danne
ein mer von einem edlen manne
- XXV. Ditz ist von einem molere
ein vil schönes mere
- XXVI. Ditz mer sag ich durch wunder
wie die tevfel einen brobst furten besunder
- XXVII. Ditz ist von einem ritter gut
der lip vnd sele wol beh~~u~~t
- XXVIII. Ditz ist von einem offen sunder
ein viel genemes mer

XVI. *einm schulere*, einem Schüler. XVII. *pharrere*, Pfarrer.
XIX. H. Hie hebet sich ein mere an | von einem mvnche vreizsan
(von der fallen Sucht behaftet?) XIX. *kranc*, krank, schwach; *ertranc*,
ertrank. XX. *kvnde*, verkündige, gebe kund; *svntig*, sündig. XXI. *mer*,
das Meer; *behut*, behütet. XXII. *hubsches*, hübsches, schönes. XXIII.
vreissam, gefährlich, schrecklich. XXIIII. *danne*, dann. XXV. *molere*,
Maler. XXVI. *tevfel*, Teufel; *brobst furten*, Probst fuhren, führten.
XXVII. *lip vnd sele*, Leib und Seele; *behut*, behütet, bewahrt. XXVIII.
offen, offenbaren; *genemes*, angenehmes. H. Ditz ist ein schönes mer
von einem offen synder.

- XXIX. Ditz ist von einem hupschen ritter
Des kvmmers wart viel bitter
- XXX. Ditz ist von einem schulere
ein vil gutes gehortes mere
- XXXI. Ditz ist ein mere vnd hebet sich an mit lobe also
von dem heiligen theofilo
- XXXI. Ditz ist wie ein edele man ze ritt' wart
der sich dem tevfel ergab
- XXXII. Ditz ist ein schones mere
von einem ritter lobebere
- XXXIII. Ditz izt von den ~~tz~~zwelf schuleren
ein buchel gut zpleren
- XXXIV. Hie ist ein schones mere
von einem and'n schulere
- XXXV. Ditz ist des grawen mantels mere
Got helf vns von aller swere
- XXXVI. Ditz ist ein mere wie ein arme spinnerin [bracht
mit einem helbelinge ein mvnst' eines kyniges vol
- XXXVII. Ditz buchel ist von sel^{er}ener art
und heiset der winner merbart
- XXXVIII. Hie hebet sich an der vrowen turney
und ist ouch veste als ein ~~ay~~ 10

XXIX. *hupschen*, höfischen, vornehmen. H. Ditz ist ein schones mere | von einem Ritter lobewere (lößlich, preiswürdig). XXX. *vil gutes gehortes*, sehr angenehm, gut zu hören. XXXI. A XXXI. *szám kétszer fordul elő. ze ritt'*, zum Ritter. XXXII. *lobebere*, lobreich. XXXIII. *tzwelf*, zwölf; *zuleren*, zu lehren. XXXIV. *and'n*, andern. XXXV. *grawen*, grauen; *swere*, Noth. H. Ditz mere ist von dem grabnen mantel | vnd vnser vrowen wvnder an allen wandel. XXXVI. *helbelinge*, mit einem halben Pfennige; *ein mvnst' eines Kvniges vol bracht*, ein Münster eines Königs vollbrachte. H. Wie eines kvnges mvnster volquam | von einer armen spinnerin helbelint san | mit dem sie alle ir not vber quam. (volquam, zu Ende kam). XXXVII. *seltener*, seltsamer; *der winner merbart*, der Wiener Meerfahrt. XXXVIII. *crowe*, Frau, adelige Dame, Frau von Geburt, im Gegensatz zu dem allgemeinen wip, Weib; *Turney*, Turnier, ritterliches Kampfspiel; *veste*, fest, sicher; *ay*, Ei.

XXXIX. Ditz ist der kumber genant
Vnd bringen manchen in groze bant

XL. Ditz buchel heiset vrowen list
Der vil mancher wise ist

XLI. Ditz buchel heiset hvndes not
der nach was vor hūnger tot

XLII. Ditz mer ist wie ein man mit einem
hannen ein reiger vienge

XLIII. Ditz ist des kotzen mere
Got buze vns vns' swere

XLIV. Ditz ist der slegel genant
Nyemant gebe sin gut vz der hant

XLV. Ditz ist von eyner heideninne
die phalc gut' sinne

XLVI. Ditz buchel heiset jvngelinch
Got der besser vns' dinch

XLVII. Ditz buchel heiset krescentia
Die was ein edel vrowe sa

XLVIII. Ditz buchel haieset vrowen tr've
Got helf vns gantzer riwe

XLIX. Ditz ist von des tevfels swere
Ein vil seltsenes mere

L. Ditz ist ein schones mere gevnc
wie ein mūnch ein kint trac

LI. Ditz buchel ist adams klage genant
die er leid manchen tac zehant

XXXIX. *kumber*, Kummer; *bant*, Band, Fessel. XL. *vrowen list*, Frauenlist; *wise*, Weise. XLI. *was*, war. XLII. *hannen*, Hahne; *reiger*, Reiher; *vienge*, fieng. H. Ditz ist von einem Reiger ein mer Got vber hebe vns aller swer. XLIII. des Kotzens Märe; *buze*, nehme; *swere*, Schmerz, i. XXXV. XLIV. *slegel*, Schlägel, Keule; *Nyemant*, niemand; *sin gut*, sein Gut; *vz*, aus; *hant*, Hand. XLV. *von eyner heidennine*, von einer Heidin; *phalc (phlac)*, pflog, hegte; *sinne*, Sinn, Verstand. XLVI. *jvngelinch*, Jüngling; *dinch*, Sache. XLVII. *sa*, zugleich. XLVIII. *tr've*, Treue; *riwe*, Reue. XLIX. *swere*, Schwere, Last. L. *gevnc (genvc)*, genug; *trac (truc)*, trug. LI. *leid*, leidet, litt; *zehant*, sogleich auf der Stelle.

- LII. Ditz buchel heiset pfaf am^{es}yes
Der hat begangen manchen pris v y
- LIII. Ditz ist fuchs reynhart genant
Got helf vns in sin lant
- LIV. Ditz schone mere
Ist von einem weltbure / 2
- LV. Ditz heiset des teufels echt
des phalc ein maid mit einem knecht {
- LVI. Ditz ist von dem strickere
ein schone rede offenbere
- LVII. Ditz ist von lazaro
vnd von dem richen manne also
- LVIII. Ditz buch seit von der messe
Der svll wir ouch gerne v'messe
- LIX. Ditz ist von uns' hr'en mart'
des suzzen und ser'n mut' tzart'
- LX. Ditz ist von den pfaffen
Die nach eren mvgen kaffen
- LXI. Ditz ist von den die der predige
spottent und lachent L 2
- LXII. Ditz ist eines loters mere
do von sait der strickere
- LXIII. Hie seit der strickere von
dem kvnige salamone / 3

LII. *pfaf*, Pfaffe, Geistlicher; *begangen*, ausgeführt; *pris*, Ruhm, Preis. LIII. *lant*, Land. H. Ditz bvch heizet vuchs Reinhart | Got gebezzer vnser vart. LIV. *weltbure*, Waldbauer, Grubenbauer? LV. *des teufels echt*, des Teufels Acht; *phalc* (*phlac*), pflog, *maid*, Mädchen. LVI. *offenbere*, offenbar. LVII. *rich*, reich. LVIII. *v'messe*, vermessen, falsch messen. H. Ditz ist von der messe | der solle wir nicht vergesse. LIX. *uns' h'ren mart'*, unseres Herrn Marter; *des suzzen und ser'n mut' tzart'*, des süszen und seiner Mutter zart. H. Ditz ist von vnsern herren marter so | der vns helfe zv dem himel ho (hoch). LX. *eren mvgen kaffen*, Ehren mögen gaffen. H. Ditz ist von den pfaffen | Got hat uns geschaffen. LXII. *loter*, Taugenichts, ein Lüderlicher; *do von sait*, davon sagt, erzählt. LXIII. Ditz sait der stricker von Salomon | Got der gebe vns richen lon.

- LXIV. Hie saget vns d' stricker von drin vrieunden
die raten kunnē vnd gehelfen
- LXV. Ditz ist von einem hazzigē
vnd von einem nidigen
- LXVI. Hie wil ich vch bedevten
von falschen geistlichen leuten
- LXVII. Ditz ist von dem ieger
Got ist vns' phleger
- LXVIII. Ditz ist von einem blinde diebe
Got vns im mache vil liebe
- LXIX. Ditz ist wie ein man
Von sines hr'en hulden quam
- LXX. Hie sint drev dinch
die Got vmere sint
- LXXI. Ditz ist von dem metzen
Got mûz vns zehymel setzen
- LXXII. Ditz ist von einem richen man
den sin svnde rēwen began
- LXXIII. Hie wolde ein kvnige ze hove warn
vnd hiez sich sinem amtman vol bewarn
- LXXIV. Ditz ist von einem kvnige
der wolde nie gelachen
- LXXV. Ditz ist von uns's hñren lichnan
ein rede so lobesam
- LXXVI. Ditz buchel daz lis von einz eyche
Got vns von svnden weiche

LXIII. *drin vrieunden*, von drei Freunden, die rathen können und helfen. LXV. *hazzigē*, Gehässigen; *nidigen*, Neidischen. LXVI. *vch* (*evch*), euch. LXVII. *ieger*, Jäger; *phleger*, Pfleger. LXVIII. *im*, ihm (sich). LXIX. *man*, Mann, aus seines Herrn Huld kam. LXX. *Hie sint drev dinch*, hier sind drei Dinge; *vmere*, unlieb. LXXI. *metzen*, das Masz; *mûz*, möge, müsse; *zehymel*, in den Himmel. LXXII. *richen*, reichen; den seine Sünde reuen begann. LXXIII. *wolde*, wollte; *ze hove warn* (varn), zu Hofe fahren; *bewarn*, bewahren, behüten. H. Ditz ist wie ein konig zv hove wolde varn | Got der mveze vns bewarn. LXXIII. *wolde*, wollte; *gelachen*, lachen. LXXV. *lichnan*, *lichnam*, Leib; *lobesam*, lobenswert. LXXVI. *lis*, lies; *eyche*, Eiche; *weiche*, erweiche.

- LXXVII. Ditz ist von einem spottere
Des Strickers mere
- LXXXVIII. Ditz ist wie ein habch wart
auf einen hamel gebvnden
- LXXIX. Ditz ist ein mere wie ein wolf
Einen visch erbeiz
- LXXX. Ditz ist von einem wildnere
Ein wil genemes mere
- LXXXI. Ditz mere daz ist von dem walschen
litgeben vns nv gegeben
- LXXXII. Ditz mere daz ist von gelten
Vnd von wider geben
- LXXXIII. Ditz ist ein ander mere
von einem hvnde gewere
- LXXXIV. Hie hebet sich ein mere an
von einem werldithem man
- LXXXV. Ditz ist von vier scharen
vnd von /zwein kvnicrichen ein mere
- LXXXVI. Ditz ist von gotes alten kleidern
Nyeman des sol geweigern
- LXXXVII. Ditz ist von den alten mannen
die Junge hvsvrowen haben
- LXXXVIII. Ditz ist von bosen hvsvrowen
die sich eren berauben
- LXXXIX. Ditz ist von einem tvmmen man
Der bosser blicke walten kan

LXXVII. *spottere*, Spötter. LXXXVIII. *habch*, Habicht; *hamel*, Hammel, Schafbock. LXXIX. einen Fisch erbiss (todt biss). LXXX. *wildner*, Wildschütz, Jäger; *wil*, (*viel*) *genemes*, angenehmes. LXXXI. *von dem walschen* (*valschen*) *litgeben*, von dem falschen Wirte; *nr*, nun, jetzt. LXXXII. *gelten*, das Geben. LXXXIII. *gewere*, vorsichtig. LXXXIII. *werldithem*, (wërlich), weltlichem. LXXXV. *von tzwein konicrichen*, von zwei Königreichen. LXXXVI. *geweigern*, (deren) weigern. H. Ditz ist ein selzen mere | von vier scharen löbebere. LXXXVII. *mannen*, Männern; *hvsrowen*, Hausfrauen. LXXXIX. *tvmmen*, dummen, unverständigen; der sich böser Blicke nicht erwehren kann.

- XC. Hüt vch vor ubelen wiben
Ob ir welt bei vride beliben
- XCI. Ditz ist von der hochvart
die mit dem tevfel ist beswart
- XCII. Ditz mere daz ist von einem hvnde
vnd ist ein seltsen wunder
- XCIII. Ditz ist wie ein kvnic machte 12
erdine vaz daz er wol kvnde
- XCIV. Ditz merel daz ist von einem tier
daz heiset salamander
- XCV. Hie ist ein mere wie ein mensche 12
sich mvge ver wifken
- XCVI. Ditz ist von einem svndere
ein vil schones mere
- XCVII. Ditz ist von wiben und von mannen
die uncheuschit vil han begangen
- XCVIII. Hie saget Salamon ein mere 10
von uns'm schepfere
- XCIX. Ditz ist von den pfaffen ✓ y
die sint gelich den affen
- C. Ditz ist von den bischofen
die daz vnrecht solden stroffen
- CI. Hie entret er die wisen pfaffen 10 10
besvndern tpren vnd affen
- CII. Hie iaget ein man eyneñ wolf 10
daz ist ein mere vil stoltz

XC. Hütet euch vor üblen Weibern, wenn ihr wollt bei Frieden bleiben. XCI. *hochvart*, Hoffart; *beswart*, beschwert. XCIII. *kvnic*, König; *erdine vaz*, irdene Gefäße; *kvnde*, konnte (verkünden?) H. Ditz mere ist wie ein kvnig waz | der macht erdeiner vaz. XCIV. *merel*, Märlein, kleine Erzählung; *tier*, Thier. XCV. sich mag verderben. XCVII. *uncheuschit*, Unkeuschheit. A. czím nem felel meg az elbeszélés tartalmának. A. H. találóbb: Ditz ist von got ein mere | vnd zv sagen heilbere (heilsam). XCVIII. *vns'm schepfere*, von unserem Schöpfer. XCIX. *gelich*, gleich. C. *stroffen*, strafen. CI. *entret*, vertheidigt; *wissen*, weisen; *besvndern*, absondern, von den Thoren. CII. Két költeményt tartalmaz.

CIII. Ditz ist von einem wucherere
ein vil schönes mere

/u

CIV. Ditz mere ist wie di wip ir man
mit zovber gewönnen dan

/v Fe

CV. Hie genevzet ein ietslich man
seyn' frvmikeit nfr wid' sin wip

/u
Fe

CVI. Ditz ist von einē bren vnd ist ein mere
seltsen der wart selten sat

CVII. Ditz ist wie ein richer man
synen knecht kliden began

Je

Fin

CVIII. Ditz ist wie tzwen market
waren gelit ein stat

CIX. Ditz ist won den viligen
die Jvnge vnd alt betrigen

CX. Ditz ist von eines h'ren svn

CXI. Ditz ist wie ein h're sinen
man v'sucht daz ist viel guet

/m

CXII. Hie klaget def tichtere
Mancher hande swere

/u

CXIII. Ditz ist von einem kvnige
der hiez deposit potentes de sede

CXIV. Hie sant der tevfel indi werlt
Fünf geiste die sie verkorten

CIII. *wip*, Weib, mit Zauber gewannen dann. Két költeményt tartalmaz. CV. Hier genieszt ein jeder Mann seine Trefflichkeit wohl an gegen sein Weib. CVI. von einem Bauer; *sat*, satt. CVII. *kliden began*, kleiden begann. CVIII. *tzwen market*, zwei Märkte waren gelegt in eine Stadt. CIX. *won (von) den viligen*, von den Fliegen; *betrigen*, betrügen. CX. A czímből az első sor hiányzik. H. Ditz ist ein gebere (Benehmen, Geberde) | vnd ist von eines herren svn ein mere. CXI. *v'sucht*, versucht. H. Ditz ist ein mere vil gute | wie ein herre sinen man versuchte. CXII. *tichtere*, Dichter; *mancher hande*, mancherlei. CXIII. *hiez*, hiesz. CXIV. *sant*, sandte; *werlt* Welt; *geiste*, Geister; *verkorten*, verkehrten. H. Ditz ist von dem teufel geseit | der fünf geiste in die Werlt bereit (schiekt).

- CXV. Ditz ist von dem porten ein mere
Got bvze uns vns' swere /v
- CXVI. Ditz ist von der maze
got helfe uns ze der himel strazze /v
- CXVII. Ditz ist von der werlte lon
Und stet niht vmb ein bon ld /v
- CXVIII. Ditz ist von keiser otten ein mer
Nv helf uns got von aller swer
- CXIX. Ditz ist ein mere von unss h'rrn
Barmherzigkeit vreuden bere ld vrr/s
- CXX. Hie hebet sich an daz warme
Almosen von den armen man /v
- CXXI. Ditz ist von dem alweren man
den sin wip betrowg ysan
- CXXII. Ditz ist ein mere von zwen hasen
Daz mvget fr losen ane rasen ld /e
- CXXIII. Ditz ist ein mere von zwelf
Wachteln gar seltsene
- CXXIV. Ditz buchel heiset der sperwer
Das sit furwar gewer H De /a
- CXXV. Ditz ist ein mere rich
Won den armen henrich
- CXXVI. Hie riet ein gefater der andu wie si /u /a
Ein bloch begrup zehant

CXV. von der Borte, dem Gürtel; *bvze*, büsze, strafe. H. Ditz buechel heizet der bort | Got gebe uns des himels hort. CXVI. *maze*, Mäszigkeit; *strazze*, Strasse. CXVII. der Welt Lohn, und steht nicht um eine Bohn' (geringer Wert). CXVIII. von Kaiser Otto. CXIX. *unss*, unseres; *vreuden bere*, freudenvoll. H.: Ditz mere vns hie sait | von der barme herzikkeit. CXX. H. *szerint*: Ditz ist ein seltzen mere genve | von dem warmen almosen kluc (klug.) CXXI. *alweren*, albernen; *ysan*, bald. CXXII. *losen*, lösen vagy lesen? *ane rasen*, ohne Rasen, Baserei, toll werden? A H. codexben: Ditz ist von den hasen | die man iaget vf den rasen. (Rasen?) CXXIV. *sperwer*, Sperber; das seid weiter gewahr. H. Ditz ist ein schonez mere | von einem sperwere. CXXV. H. Ditz ist der arme henrich | Got mach vns im glich. CXXVI. eine Gevat-
terin; *bloch*, Block; *begrup zehant*, begrub sogleich. A H. cod.: Ditz mere ist wie ein bloch wart | begraben von der kvndigen gevatern rat.

- CXXVII. Hie bot ein man sin wip daz si nach
Seinem tode ane man beliben solde
- CXXVIII. Ditz ist von man vnd von wiben
die wolden in ein and' nicht beliben
- CXXIX. Ditz ist ein mer von drin wunsche
Gewalten ze ein lere
- CXXX. Ditz ist wie ein man
Sin wip begrup lebendic ysan
- CXXXI. Ditz ist ein mer gut gen^{te}
Wie ein wip das haiz ysen truk
- CXXXII. Ditz ist von einem goltvarwen kwer
Der gelichet ein vrowen
- CXXXIII. Ditz ist von einen gartener
Ein vil schones mer
- CXXXIV. Ditz ist ein mer von einem kvnige
Vnd von ein^{er} kvnigen ovz mo^r lant
- CXXXV. Ditz ist ein mere von gerete
Vnd ist von dem wiltprete
- CXXXVI. Ditz ist ein gut mere
Von einem gathern gewere
- CXXXVII. Ditz ist von den katzen
die bisen vnd kratzen
- CXXXVIII. Hie gewan ein kvnig ovgen
Einer katzen ane lovgen
- CXXXIX. Ditz ist ein kvrtzes mere
von einem lugenere
- CXL. Hie heb^et sich ein mere an
von einem iungen man

CXXVII. *beliben*, bleiben. CXXIX. von dreien gewaltigen Wünschen. H. Ditz ist ein mere ze halten | von drin wunsch gewalten. CXXXI. *das haiz ysen*, das heisse Eisen. — Két elbeszélést tartalmaz. CXXXII. von einem goldfarbigen Käfer; *gelichet*, gleicht. CXXXIII. *gartener*, Gärtner. CXXXIV. *mo^r lant*, Mohrenland. CXXXV. *gerete*, Gerechtigkeit, von richtigem Handeln. CXXXVI. von einem behutsamen Kater. CXXXVII. *bisen*, beissen. CXXXVIII. *ovgen*, Augen; *lovgen*, läugnen. CXL. *lugener*, Lügner.

- CXLI. Ditz ist ein schōnez mere
von den gevhvnern
- CXLII. Ditz ist von einem toren ein mere
Der redet seltsene
- CXLIII. Ditz ist hubsches mere
Von dem juden wandelbere
- CXLIV. Ditz mere ist von einem apgot
Vnd ist von des tevfels gepot
- CXLV. Ditz ist ein mere gut ze lesen
Wie ein rise zwelf man gezze
- CXLVI. Ditz ist ein hubsches mere
Von einem nidere
- CXLVII. Ditz ist von zwen kvnigen her
Eyn vil seltsene ler
- CXLVIII. Ditz ist von einem ratgebere
Ein vil hubschez mere
- CXLIX. Ditz ist von einem jungen ratgeben
Ein vil gut mere ze geben
- CL. Ditz ist von den vrowen ere
Die di werlt zieret sere
- CLI. Ditz ist von einem ackermanne
Ein schones mere danne
- CLII. Ditz ist von ein' effeinne
Vnd von ir seltsenē sinne
- CLIII. Ditz ist von einem wolf ein mere
Daz leret uns der strickere
- CLIV. Ditz mere daz ist wie ein ritter
~~Entnummen~~ kleider truk gewer
- CLV. Ditz ist von zwein herren
die warn vol t'wen vnd eren

CXLI. *gevhvnern*, Gäuhühner, mezei tyúkok, így nevezték az asztriai mezőségen lakó parasztokat. CXLIII. *wandelbere*, widerwärtig. CXLIII. *apgot*, Abgott; *gepot*, Gewalt. CXLV. *rise*, Riese; *gezze*, gegessen. CXLVII. von einem Neider. CLIX. *ratgeben*, Rathgeber. H. Ditz ist daz ander mere | von einem Ivngen Ratgebere. CL. és CLI. csak egy költemény. *danne*, dann. CLII. *effeinne*, Äffin; *sinne*, Sinn, Verstand. CLIII. Két elbeszélést tartalmaz. CLIII. *Entnummen*, entnommen; *gewer*, wahrhaftig. CLV. *vol t'wen* = *triuwen*, voller Treue.

- CLVI. Hie vant ein man grozen hort
daz mere ist hie gut gehort
- CLVII. Ditz mere ist wie ein ritter
reit ouf ein kirchgank sider
- CLVIII. Ditz ist von einem kamerere
Eines vil schones mere
- CLIX. Ditz ist von ein' vlen ein mere
Ze horen seltsene gere
- CLX. Hie vervlouk sich ein valke vf den se
daz er vil kvme quam wider me
- CLXI. Ditz ist des raben mer
daz vns sagt der strickere
- CLXII. Ditz ist der hanen mere
daz leret vns der strickere
- CLXIII. Ditz ist eines schalkes mer
da von sagt uns der stricker
- CLXIV. Ditz ist von einem ochsen her
den baiz ein mûz, sagt der stricker
- CLXV. Ditz ist von vnsteten wiben
die kvnnen vreude vertriben
- CLXVI. Ditz ist von milten kunigvne
Got gebe uns di waren minne
- CLXVII. Hie strittent mit ein andere
Vrow ere vnd die schande
- CLXVIII. Hie leret vns der stricker
von einem wucherere

CLVII. wie ein Ritter nachher auf einen Kirchtage ritt.
H. wie ein Ritter rait | vf einen kirchtack wol gemait (wohlgemuth).
CLVIII. *kamerere* (*kramere*), Krämer, der Waren feil hält. CLIX.
vlen, Eule; *gere*, gern? CLX. *vervlouk*, verflog, verirrte sich; dass er
zum Willkomm nicht wiederkam; *me*, mehr; nicht mehr? H. Ditz
ist wie sich ein valke vf den se vervlock | daz ist ein seltzen mere
noch. CLXII. des Hahnes. CLXIII. *schalk*, Knecht. H. Ditz ist von
einem schalke gvt | der was hvbsch vnd wolgemvth. CLXIV. *baiz*,
biss; a H. codexben: batz ein maus. CLXV. *vnsteten*, unstätten, unbe-
ständigen; *vertriben*, vertreiben. CLXVI. *milte*, milde, freigebige;
waren minne, wahre Liebe, caritas.

- CLXIX. Hie gienk ein knecht für vrowen
Nacket in ein stuben
- CLXX. Hie wart entnacket ein ritter
daz saget vns der stricker
- CLXXI. Hie trank ein gebowr vber macht
An sante martines nacht
- CLXXII. Ditz ist von dem mvs ein mere
Daz saget vns der strickere
- CLXXIII. Ditz ist von einem wolfe und von
Und von gensen ein hubsch mer
- CLXXIV. Hie gaz ein wolf ein esel
Für ein krebss
- CLXXV. Ditz ist von einem esel ein mer
daz leret vns der stricker
- CLXXVI. Ditz ist von einem weideman
leret vns der stricker san
- CLXXVII. Ditz ist von einem wolfe ein mer
daz leret vns der stricker
- CLXXVIII. Hie leret vns der stricker
Von einem waltschretel ein mer
- CLXXIX. Ditz ist von zwen zimermannen
Leret vns der stricker dannen
- CLXXX. Ditz ist von einem vbelen wibe
die selten gut wart bi ir libe
- CLXXXI. Ditz ist von den genselin
daz waz ein schonez juncvrowelin
- CLXXXII. Ditz ist von den herzen
do von liden zwei geliben smerzen
- CLXXXIII. Ditz ist von den von Michelsperk
der phlac ritterlicher werk

CLXIX. *für*, vor. CLXXI. *gebouw*, Bauer; *uber macht*, übermächtig, in der Sanct Martinsnacht. CLXXIII. *gensen*, Gänsen. CLXXXIII. *gaz*, *asz*, gegessen. CLXXVI. *weideman*, Weidmann, Jäger. CLXXVIII. *waltschretel*, Waldteufel, Waldgeist. CLXXX. von einem üblen Weibe, die seltsamer Weise gut ward durch ihren Leib. CLXXXI. *genselin*, Gänschen; *juncvrowelin*, Jungfräulein. CLXXXII davon litten zwei Liebende Schmerzen.

II. Tartalomjegyzék.

Folyó szám	A költemény címe	A költő neve	Az index száma	A költemény faja	A sorok száma	Oldal, pagina
1	Die goldene Schmiede	Konrad v. Würzburg ¹⁾		L. ²⁾	1950	7 ³⁾
2	Lob von Unser Frauen	Walther v. der Vogelweide		I. »	406	30
3	Marien-Leich	Reinmar v. Zweter ⁴⁾		I. »	—	—
4	Marien-Grüße	—		II. »	1110	36
5	Ave Maria	—		II. »	—	—
6	Unser Frauen Klage (Marienklage)	—		III. »	1220	48
7	Der jüngste Tag (Vorzeichen des jüngsten Tages)	—		III. »	736	63
8	Cato's Lehren	Stricker?		V. D. ⁵⁾	588	72
9	Spiegel der Tugend	—		VI. »	514	79
10	Tugendkranz	—		VII. »	366	86
11	Die fünf Winke Christi	—		VIII. L.	300	90
12	Mönch Felix	—		IX. »	390	94
13	Unser Frauen Wunder. Das Geburtsfest Mariä	—		X. »	110	99
14	Die Frau mit der Kerze	—		XI. »	244	100
15	Ein Blindgeborener wird sehend	—		XII. »	288	103
16	Maria und der Ritter	—		XIII. »	92	107
17	Die Witwe und ihr Sohn	—		XIII. »	134	108
18	Der gehängte Dieb	—		XV. »	100	110
19	Mariens Bräutigam	—		XVI. »	90	111
20	Der einfältige Pfarrer	—		XVII. »	92	112
21	Der Schüler aus Sicilien	—		XVIII. »	100	113

¹⁾ A codex indexében nincs jelezve, a szövegben pedig a cím szintén hiányzik. L. a 7. oldal 2. megj.

²⁾ L. = Lyrikus költemény.

³⁾ L. az 5. old. 1. megj.

⁴⁾ 2. és 3., 4. és 5. számú egy-egy cím és egy-egy költemény alatt van közölve.

⁵⁾ D. = Didaktikai költemény.

Folyó szám	A költemény címe	A költő neve	Az index száma	A költemény faja	A sorok száma	Oldal, pagina
22	Der ertrunkene Marien-glöckner	—	XIX.	L.	172	115
23	Von einem sündigen Schüler	—	XX.	>	126	117
24	Maria gebietet dem Meeressturm	—	XXI.	>	128	118
25	Das Marienbild in Constantinopel	—	XXII.	>	92	120
26	Der Raubritter und sein Kämmerer	—	XXIII.	>	234	121
27	Von einem Edelmann	—	XXIII.	>	86	124
28	Maria und der Maler	—	XXV.	>	64	125
29	Die Mönche und der Teufel	—	XXVI.	>	164	126
30	Ein Ritter wird Einsiedler	—	XXVII.	>	176	127
31	Des Sünders Traum	—	XXVIII.	>	206	129
32	Der Ritter und sein Weib	—	XXIX.	>	208	132
33	Der Schüler und das Marienbild	—	XXX.	>	469	135
34	Theophilus ¹⁾	—	XXXI.	>	323	141
35	Der Ritter u. der Teufel	—	XXXI.	>	652	145
36	Maria und die Hausfrau	—	XXXII.	>	228	153
37	Thomas von Kaudelberg	—	XXXIII.	>	350	156
38	Der Mönch und die Rosenkränze	—	XXXIII.	>	364	162
39	Der Frauen Trost	<i>Siegfried der Dorfner</i>	XXXV.	>	652	165
40	Das Münster	—	XXXVI.	>	108	173
41	Der Wiener Meerfahrt	<i>Der Freudenleere</i>	XXXVII.	E. ²⁾	714	175
42	Der Frauen Turnei	—	XXXVIII.	>	414	183
43	Der Kummer	—	XXXIX.	D.	144	189
44	Frauenlist	—	XL	E.	660	190

¹⁾ A 34. és 35. számú elbeszélések az indexben ugyanazon szám alatt állanak.

²⁾ E. = Epikai költemény.

Polyó szám	A költemény címe	A költő neve	Az index száma	A költemény faja	A sorok száma	Oldal, pagina
45	Des Hundes Noth	—	XLI.	D.	342	199
46	Der Reiher	—	XLII.	E.	478	202
47	Die halbe Decke (Der Kozze)	<i>Hufferer</i>	XLIII.	»	310	208
48	Der Schlägel	<i>Rüdiger v. Hunchhoven</i>	XLIIII.	»	1204	213
49	Die Heidin	»	XLV.	»	1904	227
50	Der Jüngling	<i>Meister Konrad v. Haslau</i>	XLVI.	D.	1266	251
51	Crescentia	—	XLVII.	L.	1054	267
52	Frauentreu	—	XLVIII.	E.	422	280
53	Der Teufelslohn	—	XLIX.	D.	144	285
54	Der schwangere Mönch	<i>Zwingäuer</i>	L.	E.	542	287
55	Adam und Eva	<i>Lutwin</i>	LI.	L.	482	294
56	Pfaff Amis	<i>Stricker</i>	LII.	E.	2298	299
57	Reinhart Fuchs	<i>Heinrich Gliche-saere</i>	LIII.	»	2252	328
58	Der Bergmann	—	LIIII.	»	512	358
59	Die Teufelsacht	—	LV.	»	318	364
60	Der Glaube muss werkthätig sein	<i>Stricker</i>	LVI.	L.	26	368
61	Der arme Lazarus und der Reiche	—	LVII.	D.	104	369
62	Wir sollen uns mit und in Gott opfern	—	LVIII.	L.	308	370
63	Unseres Herrn Marter	<i>Stricker</i>	LIX.	»	106	374
64	Das gute Beispiel	»	LX.	D.	114	375
65	Die verstockten Sünder	»	LXI.	L.	154	377
66	Wer Gott verlässt (Der Luderer)	»	LXII.	E.	76	379
67	König Salamon erhält Weisheit u. Reichthum	»	LXIII.	D.	211	379
68	Die drei Rathgeber	»	LXIIII.	»	109	382
69	Der Gehässige und der Neidische	—	LXV.	»	62	383
70	Die unredlichen Verwalter geistlichen Gutes	—	LXVI.	»	200	384

Folyó szám	A költemény czíme	A költő neve	Az index száma	A költemény faja	A sorok száma	Oldal, pagina
71	Der Jäger	<i>Stricker</i>	LXVII.	D.	54	387
72	Der blinde Dieb	»	LXVIII.	»	72	387
73	Die drei Freunde	—	LXIX.	»	118	388
74	Drei Dinge sind Gott unangenehm	<i>Stricker</i>	LXX.	L.	70	390
75	Der Lohn des Himmels	»	LXXI.	»	44	390
76	Der reiche Mann und der Einsiedler	»	LXXII.	D.	100	391
77	Der König und sein Amtmann	»	LXXIII.	»	166	392
78	Die vier Speere	»	LXXIII.	»	206	394
79	Der Leib unseres Herrn	—	LXXV.	L.	180	396
80	Die Eiche und das Rohr	<i>Stricker</i>	LXXVI.	D.	42	400
81	Der Spötter	»	LXXVII.	»	214	400
82	Der Habicht und das Huhn	»	LXXVIII.	»	40	403
83	Der Wolf u. der Kranich	»	LXXIX.	»	54	403
84	Der Löwe und die Maus	»	LXXX.	»	50	404
85	Die falsche Wirtin	»	LXXXI.	E.	116	405
86	Vom Geben u. Vergelten	—	LXXXII.	D.	172	407
87	Der Hund und sein Schatten	—	LXXXIII.	»	106	409
88	Der Weltmensch	—	LXXXIII.	»	152	410
89	Ein König und zwei Reiche	<i>Stricker</i>	LXXXV.	»	242	412
90	Die alten Kleider Gottes	»	LXXXVI.	»	134	416
91	Alte Männer und junge Frauen	»	LXXXVII.	»	38	417
92	Die böse Hausfrau	—	LXXXVIII.	»	24	418
93	Die Bremsfliege	—	LXXXIX.	»	36	418
94	Hütet euch vor bösen Weibern	—	XC.	E.	21	419
95	Hoffart ist vom Teufel beschwert	—	XCI.	D.	192	419
96	Der Tod endet alles	—	XCII.	»	132	421
97	Die Menschen gleichen irdenen Gefäßen	—	XCIII.	»	160	423

Folyó szám	A költemény címe	A költő neve	Az index száma	A költemény faja	A sorok száma	Oldal, pagina
98	Der Salamander	<i>Stricker</i>	XCIIL.	D.	68	425
99	Gott ist gerecht	»	XCV.	L.	152	426
100	Der Sünder und der Bote Gottes	»	XCVI.	D.	210	428
101	Die Versuchung	—	XCVII.	L.	208	430
102	Traufe, Rauch und ein übles Weib	—	XCVIII.	D.	224	433
103	Die unwürdigen Priester	<i>O. Boldemann?</i> ¹⁾	XCIX.	L.	214	436
104	Die nachsichtigen Bischöfe	—	C.	»	82	439
105	Die wahren Priester	—	CI.	»	40	440
106	Der Mann und der Wolf	<i>Stricker</i> ²⁾	CII.	D.	24	440
107	Das Brännlein	»	CII.	»	34	440
108	Der Wucherer und sein Lohn	—	CIII.	»	148	441
109	Weiberzauber	<i>Walther v. Griven</i> ³⁾	CIII.	»	224	443
110	Die Rebhühner	—	CIII.	»	—	—
111	Lohn der Männer	—	CV.	E.	224	444
112	Der Eindringling	—	CVI.	»	100	—
113	Der Herr u. sein Knecht	—	CVII.	D.	103	448
114	Zwei Märkte in einer Stadt	—	CVIII.	»	84	449
115	Die Fliegen u. die Milch	—	CIX.	»	119	450
116	Vater und Sohn	—	CX.	»	208	451
117	Der Herr und sein Vogt	—	CXI.	»	88	454
118	Klage	<i>Stricker</i>	CXII.	E.	546	455
119	Der nackte König	»	CXIII.	»	362	462
120	Die fünf Boten des Teufels	»	CXIII.	D.	296	466

¹⁾ A 103—105. számok valószínűleg egy költeményt képeznek. L. Drei Gedichte von der Würdigkeit des Priesters. Karl Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. 1884. 1, 240.

²⁾ A 106. és 107. sz. költemények egy szám és egy cím alatt vannak közölve.

³⁾ A 109. és 110. elbeszélés egy szám és ugyanazon cím alatt állanak.

Folyó szám	A költemény címe	A költő neve	Az index száma	A költemény típe	A sorok száma	Oldal, pagina
121	Der Gürtel	<i>Dietrich v. Glezze</i>	CXV.	E.	890	470
122	Die Masze	—	CXVI.	D.	220	481
123	Der Welt Lohn	<i>Konrad v. Würzburg</i>	CXVII.	L.	252	485
124	Kaiser Otto (Otto mit dem Barte)	»	CXVIII.	E.	766	487
125	Unseres Herrn Barmherzigkeit	—	CXIX.	L.	686	497
126	Das warme Almosen	—	CXX.	E.	132	503
127	Der wahrsagende Baum	—	CXXI.	»	134	505
128	Der entlaufene Hasenbraten	<i>Vriolsheimer</i>	CXXII.	»	136	506
129	Die Wachtelmäre	—	CXXIII.	»	146	508
130	Der Sperber	—	CXXIII.	»	366	510
131	Der arme Heinrich	<i>Hartmann v. der Aue</i>	CXXV.	L.	1520	515
132	Der Block	<i>Stricker?</i>	CXXVI.	E.	646	534
133	Mann und Weib	—	CXXVII.	»	248	542
134	Scheidung und Sühne	—	CXXVIII.	»	154	545
135	Die drei Wünsche	—	CXXIX.	»	150	548
136	Der begrabene Ehemann	<i>Stricker</i>	CXXX.	»	258	550
137	Das heisse Eisen	<i>Stricker</i> ¹⁾	CXXXI.	»	264	553
138	Der Bitter und der Berg	»	CXXXI.	D.	—	—
139	Der Goldkäfer und die Rose	»	CXXXII.	»	94	556
140	Niemand kann zwei Herren dienen	—	CXXXIII.	»	160	557
141	Die Mohrenkönigin	—	CXXXIII.	»	148	559
142	Der rechte Weidmann	—	CXXXV.	»	130	561
143	Der verliebte Kater	<i>Herrant v. Wildonie</i>	CXXXVI.	E.	189	563
144	Die Katzen	<i>Stricker</i>	CXXXVII.	D.	30	565
145	Der König mit dem Katzenauge	»	CXXXVIII.	»	140	565

¹⁾ A 137. és 138. elbeszélés egy cím és egy szám alatt van közölve.

Folyó szám	A költemény címe	A költő neve	Az index száma	A költemény faja	A sorok száma	Oldal, pagina
146	Der Lügner	<i>Stricker</i>	CXXXIX.	D.	16	567
147	In der Jugend gewöhnt sich die Tugend	—	CXL.	»	24	567
148	Die Gäuhühner	<i>Stricker</i>	CXLI.	E.	168	568
149	Der Thor und das Feuer	—	CXLII.	D.	56	570
150	Die widerwärtigen Juden	—	CXLIII.	»	52	570
151	Das goldene Kalb	—	CXLIII.	»	136	571
152	Der Menschenfresser (Der Turse)	<i>Stricker</i>	CXLV.	E.	80	573
153	Die gehässigen Bürger	—	CXLVI.	»	50	574
154	Das Spiegelbild	<i>Stricker</i>	CXLVII.	»	184	575
155	Der König und sein Hut	—	CXLVIII.	»	186	577
156	Der junge Rathgeber	—	CXLIX.	»	368	579
157	Frauenehre	<i>Stricker</i> ¹⁾	CL.	D.	2088	583
158	Der Affe und die Nüsse	»	CLII.	»	58	608
159	Der Wolf und das Kind	»	CLIII.	»	132	609
160	Die Bescheidenheit	» ²⁾	CLIII.	»	—	610
161	Ein Ritter der geliehene Kleider trug	—	CLIII.	E.	128	610
162	Die zwei ungleichen Herren	—	CLV.	D.	114	612
163	Der Mann und der Hort	—	CLVI.	»	62	613
164	Der Ritter auf der Kirchweihe	—	CLVII.	E.	86	614
165	Die zwei ungleichen Krämer	—	CLVIII.	D.	200	615
166	Die Eule u. der Habicht	—	CLIX.	»	196	617
167	Der verirrt Falke	—	CLX.	»	136	620
168	Der Rabe u. die Pfauenfedern	<i>Stricker</i>	CLXI.	»	66	622
169	Der Hahn und die Perle	»	CLXII.	»	42	622

¹⁾ A 157. költemény mind az indexben, mint a szövegben két külön cím alatt megszakítva, mint két elbeszélés van közölve. A második rész »Der Ackermann« cím alatt.

²⁾ A 159. és 160. elbeszélés egy költeménybe van írva.

Folyó szám	A költemény címe	A költő neve	Az index száma	A költemény faja	A sorok száma	Oldal, pagina
170	Der König u. sein Schalk	<i>Stricker</i>	CLXIII.	D.	122	623
171	Der Ochs und die Maus	»	CLXIII.	»	62	624
172	Der Ritter u. sein Pferd	—	CLXV.	E.	134	625
173	Die milde Königin	—	CLXVI.	»	250	627
174	Ehre und Schande	—	CLXVII.	»	542	630
175	Der Wucherer	<i>Stricker</i>	CLXVIII.	D.	208	637
176	Der nackte Bote	»	CLXIX.	E.	220	639
177	Der nackte Ritter	»	CLXX.	»	100	642
178	Die Martinsnacht	»	CLXXI.	»	221	643
179	Das Mus	—	CLXXII.	D.	62	646
180	Der Wolf und die Gänse	<i>Stricker</i>	CLXXIII.	»	166	647
181	Der Wolf und der Krebs	—	CLXXIII.	»	192	649
182	Der Esel im fremden Lande	<i>Stricker</i>	CLXXV.	»	174	651
183	Der Weidmann u. seine Hunde	»	CLXXVI.	»	164	654
184	Der Wolf und der Bauer	»	CLXXVII.	»	72	656
185	Der Waldteufel	»	CLXXVIII.	E.	56	656
186	Die beiden Zimmerleute	»	CLXXIX.	»	106	657
187	Frauenzucht	<i>Sibot</i>	CLXXX.	»	835	659
188	Das Gänselein	—	CLXXXI.	»	124	669

Az *index* szerint a codexben 183 különböző költeménynek kellene lenni, de mert a két utolsó szám a szövegben hiányzik, csak 181 maradna, a *tartalomjegyzék* azonban azt mutatja, hogy tényleg 188 költemény van benne. A különbség onnan származik, hogy a legelső nagy költemény, (Die goldene Schmiede) az indexbe nincs fölvéve és maga a szöveg sincs számozva, az I., II., CII., CIV., CXXXI. és CLIII. számok pedig egy-egy cím alatt két-két költeményt tartalmaznak, ellenben a CL. és CLI. számok csak egy költeményt jelölnek. A XXXI. szám két különböző költemény előtt ismétlődik, miért is innentől kezdve az index tételeihez a LXXI-ig egy számot hozzá kell adni, mire a LXXII. tételtől tovább a sorszámok ismét rendesen folynak.

A codex költeményei mind a XII. és XIII. századból, tehát a német irodalom első virágzó korszakából valók. Ezen kornak irodalmi formái természetesen még nem voltak annyira kifejlődve, mint a jelen megfelelő alakjai, és azért codexünk költeményeit nem is osztályozhatnók következetesen a mai felosztás és elnevezés szerint. Az emberi nem őskorából átszármazott hagyományok, lovagmondák, áhitatos elbeszélések és elmélkedések, csodás legendák és dicsőítő szózatok, gyöngéd kalandok és érdes tréfák, bohózatok és paraszttörténetek, mesék és példázatok tarkán váltakoznak. Mindezen irodalmi termékek egyszersmind a középkor világnézetét, felfogását, szokásait és erkölcsi állapotát, tehát azon kor culturáját is érdekesen világítják meg.

A gazdag tartalomban képviselve van a lyra, epika és a didaktika, de úgy, hogy az egyik nem a másikba is átjátszik. Számra nézve legcsekélyebb a lyra, de tartalom és alakra nézve ide tartoznak a codex legbecsesebb, csaknem kizárólag vallásos irányú költeményei; az epika kisebb történeti elbeszéléseket mutathat fel, a didaktika pedig a leggazdagabb.

Az egyes költemények belső értéke ép oly különböző, mint azoknak hangja. Némi megütközéssel vehetnők, hogy a vallásos költemények áhitatos hangjai közé dévaj furcsaságok is vegyülnek. Azonban a mennyire épültek a középkorban az áhitatos legendákon, lelkesültek a hősök emlékein, ép oly természetesnek, vagy legalább elfogadhatónak találták a sikamlósabb elbeszéléseket is, miként korunkban a képes szoborkiállítások meztelen alakjait is külső megbotránkozás nélkül szemléljük, noha azok látása tényleg az illem érzetét sérti. Ily felfogásból és körülményből magyarázható meg a lovagias középkor azon eljárása, hogy költői gyűjteményeibe a legkülönbözőbb irányú és színezetű termékeket is fölvette. De éppen ezen sokféle és azért változatos költemények teszik az ily középkori gyűjteményeket becsesekké, mint azon forrásokat, melyekből a következő századok költői merítve, az anyagot sokféle alakban feldolgozták és a jelenben is használják, sőt a Kalocsai codex egyes költeményeinek tárgyaival a mi irodalmunkban is találkozunk, csak hogy

ezek valószínűleg más vagy későbbi forrásokból kerülhettek hozzánk.

A *codex lyrai termékei* csaknem kizárólag *vallásos* költeményekre szorítkoznak, továbbá néhány bibliai történetre és Krisztusra vonatkozó elmélkedésen kívül leginkább Máriát dicsőítik; ez utóbbiak körébe vonhatók a legendák is, mely költeményfajt a középkorban kiváló előszeretettel művelték. Ilyen szűkebb értelemben vett vallásos költemény összesen 54 van a codexben. Ezek közül 17 *bibliai*, *passionális és vegyes tartalmú*, 6 *Mária-költemény* és 31 *legenda*. A lyra gyöngyeit a Mária-költemények képezik, melyeknek elsejével, *Konrad v. Würzburg* Goldene Schmiede-jével (1.) indul meg a codex is. Ezen 1950 verssorból álló költeményben *Konrad* ragyogó képekben, meglepő fordulatokban gazdag s gyönyörű nyelvezettel ünnepli az egek királynéját. A költemény bekezdő soraiban indokolja annak címét is: ¹⁾

Ey kvnde ich wol inmitten
in mines herzen smitten
Getichte vz golde smeltzen.²⁾

Ezt követi *Walter v. der Vogelweide* eddig ismert egyetlen Leichja ³⁾ *Lob von Unser Frauen* (2.):

Maget vil vnbewollen
der Gedeones wollen
Glichest dv den vollen
die got begoz mit himeltowe.⁴⁾

¹⁾ L. 7. old. 2. megj.

²⁾ Az idézetek változatlanul a codexből vannak véve. Ach, könnte ich wohl inmitten meines Herzens Schmiede Gedichte aus Gold schmelzen.

³⁾ A középkori lyrikus költészetnek három alakja: a lied, spruch és leich. Az első dal, egyenlő strófákkal, a második szavalásra van szánva, a harmadik a két előbbi közt áll, éneklésre, szavalásra szolgál, sőt néha tánczczal is volt összekötve, azért egyenlőtlen szerkezetű sorokból és szakaszokból áll.

⁴⁾ Viel unbefleckte Magd (Jungfrau), du gleichest den vollen Lammfellen Gedeons, die Gott mit seinem Himmelsthu begoss. A bírák könyve szerint (VI. 37., 38.) a szérűben Gedeon gyapjúja lett a harmattól megnedvesítve, míg körülötte a föld száraz maradt.

Walther költeménye itt más rendben áll, mint azt *Pfeiffer* Ferencz az általa eszközölt *Walther*-kiadásban közli.¹⁾ Ott a költemény: Got diner Trinitate | die beslozzen hate | din fur gedanc mit rate²⁾ — sorokkal kezdődik, mely kikezdés a codexben a költemény második és utolsó részét képezi. *Walther*nek Lob von Unser Frauen költeményével egybeírva, azaz folytatólag és külön cím nélkül következik *Reinmar v. Zweter*nek *Marien-leichja* (3.):

Got vnd din ewen ewikeit
Mit drin personen vnderscriben
Sint des gelobt daz vnser leit
der drier einer hat vertriben.³⁾

Walther és *Reinmar* költeményeihez méltán fűződnek az 1110 verssorban ömlő, képekben és hasonlatokban szintén igen gazdag *Marien-Grüszék* (4.):

In drin personen ein starker got
Ver trip den leiden vehemot
Von mines herzen twalme⁴⁾

és folytatólag: »Küldd reám szt. Lelkedet, hogy méltán zenghessem a szt. szűz erényeit. Dicsőség neked szt. Háromság! Segíts, Mária, szavakba önteni azt, mitől szívem túlrad. Bocskásd meg vétkeimet, hogy hattyúként járuljak eléd, én szegény szolgáló!« Ezen bevezetés után négysoros strófákban következik a háromszor ötven-ötven ugyanazon üdvözlés és pedig az első csoport: Wis gegrvzet (Sei gegrüsst!), a második: Vrewe dich (Freue dich!), a harmadik ötven strófa pedig: Hilf vns vrowe (Hilf uns Frau!). Ezen üdvözlések művészi előadásra és a költői kifejezésekre nézve nem vetélkedhetnek ugyan a Goldene Schmiedevel, de a rajtok elvonuló ihlettség

¹⁾ Deutsche Classiker des Mittelalters. Wien, 1877. 1, 80.

²⁾ Gott, deiner Dreifaltigkeit, die von jeher beschlossen hat mit Rath deine Vorsicht.

³⁾ Gott und deiner ewigen Ewigkeit, von dreien Personen unterschrieben, das glauben wir, dass unser Leiden einer der drei hat vertrieben.

⁴⁾ In drei Personen ein starker Gott vertrieb der Leiden Wehmuth von meines Herzens Betäubung.

és gondolatmenet, továbbá a sajátosságos verselés a régi egyházi hymnusokra emlékeztet, a benne előforduló ismeretlen szók és szokatlan kifejezések pedig nyelvészetileg is fontossá tették.¹⁾ A tulajdonképi üdvözléseket, szintén versekben, érdekes utasítás követi arra nézve, miként kell az üdvözléseket elmondani: az első ötvenet ugyanannyi veniával a bűnök bocsánataért, a következőket szintén ötven térdhajtással. Mária oltalmaért,²⁾ végre a harmadik csoport akként mondandó, hogy minden kilencz venia után egy »crucestal« (arczraborulás vagy térdénállás (?) kiterjesztett karokkal³⁾ következék Jézus öt szt. sebének emlékére.⁴⁾ Ha az olvasó mindezeket megsokalná, folytatja az utasítás, gondolja meg, hogy a hétnek hét napja és ugyanannyi éjjele is van, minden nap pedig tizenkét órából áll; ha ezekből minden nap csak egyet szentel a bold. szűz tiszteletére, bizonyára diadalmasodni fog ellenei fölött. Az első üdvözléscsoport után egy kis legenda van betoldva, mely szerint Isten negyedfélévi szárazság után Helyas könyörgésére esőt küld a tikkadó földre. A második üdvözléscsoport után egy jámbor papról szóló legenda van beszöve, mely a Mária-legendák közt is előfordul (20.), de más alakban.

A Mária-üdvözlésekkel egybe van írva egy másik költemény, mely imának szerzője valószínűleg apácza volt. Kezdő szavai: »Ave Mária!«⁵⁾ Ezen 122 versből álló üd-

¹⁾ Az összehasonlítások most, hatszáz évvel később, néha különösnek tetszhetnek, p. a 32. üdvözlés: Wis gegrüzet sumer latte | wirovches ruch uz aromate | spinat, gaffer vüd alene | ist gegen diner suze ein kren. (Sei gegrüzt Sommerzweig, Weihrauch aus Aromat Spinat, Kampfer, Aloë (?) ist gegen deine Süszigkeit ein Kren.)

²⁾ das sie dich an der sele gevrew | iñner vor boser geiste drev | so dv mvst varn dvrch die gev (dasz sie dich an der Seele erfreue, immer vor dem Drohen böser Geister schütze auf der Fahrt des Lebens).

³⁾ mit nevn venigen vf die knie | die zehenden solt dv vallen ie | gestracket zv der erde enkrvce stal (nach neun Venien [Kniefällen] sollst du den zehnten [Grusz] in Kreuzstal [in Kreuzform, mit ausgebreiteten Armen] auf die Erde gestreckt [knieend] (?) sagen).

⁴⁾ Az első üdvözlés különben ötvenháromszor ismétlődik.

⁵⁾ Pfeiffer, Gedicht auf Maria von einer Frau. Zeitschr. f. Alt. 1851, 8, 298.

vözlét egyik sajátja, hogy az első 83 vers kezdőbetűi az angyali üdvözlétet adják: Ave Maria, gratia plena etc.

Ave Maria, lebe
vri vor leide von der gebe
Emanvel der engel sprach
mit solhem grvze er dich gesach
al der wibe gesegente zuht
rein gesegent ist din frucht
ja hiez der engel Gabriel
an der botschaft was er snel
gnade vberwant dich
vil reine maget erhore mich
ach leider ich vil svndic bin
nv troste mich trostes trosterin
ich han geworben wider got
an den gedanken nit-haz. spot
parat mit ovgen valscher mut
lose zvnge svnden vlt
erbet mich von werken an
nie gevloch ich svnden ban
an boser rede was ich hel ¹⁾

A Mária-üdvözléteket követi »Unser Frauen Klage« (6.), melyben az elbeszélőnek megjelenik a szűz anya és kértére maga mondja el fia keserves kínszenvedését. Ezen 1220 soros költeményben különösen szép azon apotheosis, melylyel a költő Máriát dicsőíti:

Vrowe maget minnenklich ²⁾
Maria aller genaden rich
Des paradyses svzikeit ³⁾
ein brvnne aller miltikeit

¹⁾ Ave Maria! Leidenfreie, gnadenreiche! Der Engel Emanuel sprach dich, als er dich sah, mit solchem Grusze an. Aller Weiber gesegnetste Zucht, gesegnet ist deine Frucht! So liesz dich der Engel Gabriel die Botschaft schnell wissen, die Gnade (Gottes) überwand dich. Reinste Jungfrau erhöre mich! Ich bin leider sehr sündhaft; nun so tröste mich, du Trösterin! Ich habe viel gesündigt wider Gott in Gedanken, durch Hass, Spott und Betrug, mit den Augen und durch den falschen Sinn, mit loser Zunge eine Flut von Sünden, war unthätig, floh nicht den Bann der Sünde und war für böse Rede schwach.

²⁾ Liebreiche Jungfrau. ³⁾ svzikeit, Süszigkeit.

5. Dv bist der maget *svinne*
 Der patriarchen stimme
 Des himelriches *wvnnē*
 ein keiserlichez *kvnne*
 O werde maget *maria*
10. Sūzze mvter tv pia
 Dv rosen rot dv lilien wiz
 dv zitlose vrevden pris
 O morgen stern o *svnne* klar
 dv minenclicher adelar
15. Dv tvrteltovbe lobelich
 dv liechter mane *wvnnēlich*
 Der engel vrevde maget *gvt*
 der svnder trost dv genaden *vlvt*
 Dv *grvnez* riz dv viol var
20. dv bist die gotes kint gebar
 Dv Saphir dv karfunkel stein
 der vor des vater tron erschein
 Smaragde vñ berille
 Maria maget stille
25. Dv liechte kristalle *schone*
 dv treist der vrevden krone
 Da von si lob und ere
 Nv vnd immer mere
 Dir mvter vnde *filia*
30. des werden gotes *maria*.

Nyelvezetére és régiségére való tekintettel igen érdekes a »Der jüngste Tag« (7.), melyben a világ végét hirdető előjelek és Krisztus eljövele vannak leírva; végül felkiált a költő: Oh Isten, mennyi öröm van országodban! Színről színre gyönyörködünk Máriában, ki a jók üdve és a bűnösök oltalmazója!

Kiválóbb bibliai költemény »Adam und Eva« (55.), mely az első emberpárnak a paradicsomból való kiűzését

⁵⁾ *svinne*, Kraft, Heil. (?) ⁶⁾ aus kaiserlichem (herrlichem) Geschlechte. ¹¹⁾ *wiz*, weisz. ¹²⁾ *zitlose*, Zeitlose, itt valószínűleg Narcissus silvestris, a tavasznak egyik legelső virága; *vrevden pris*, Freudenpreis. ¹³⁾ *svnnic klar*, Sonnenglanz. ¹⁴⁾ du lieblicher Adler. ¹⁵⁾ du preiswerte Turteltaube. ¹⁶⁾ du lichter, voller, wonniglicher Mond. ¹⁷⁾ Gnadenflut, Gnadenfülle. ¹⁸⁾ du grünes Reis, du farbiges Veilchen. ¹⁹⁾ *schone*, schöner. ²⁰⁾ *treist*, trägtst. ²¹⁾ Nun und immermehr. ²²⁾ *des werden*, zur Freude.

beszéli el. Éva penitentiája a Tigrisben és Ádámé a Jordánban; az ördög kísértése, Éva gyöngesége és búcsúja; Kain születése; Ádám ivadékaival 930 esztendeig művelte a földet. — Sajátságos költemény mind tartalmánál, mind drámai szerkezeténél fogva: *Unseres Herrn Barmherzigkeit* (125.), melyben érdekes párbeszéd foly Isten trónja előtt az irgalmasság, a béke, igazság és könyörületesség közt az emberi nem megváltása érdekében. Nem tudnak megegyezni, mert az igazság alaposan opponál. Felkeresik Isten fiát és ez az atyánál felajánlja magát a megváltás munkájának véghezvitelére, mire a vitázók is kibékülnek. *Misericordia et veritas obviauerunt sibi — és Iustitia et pax osculate svnt,* — mire megfogamzott Isten fia az emberiség megváltására: *Invenit David filium iesse | virum secvndvm cor mevm....¹⁾* Azután elmondja a költemény a megváltás művét.

Az említett első latin sententiát sűrűn követi több más is, mely Jézus életéből vett elmélkedések és rövid megemlékezések a szövegnek egy-egy összefüggő része közt vagy annak végén fordulnak elő és magával a szöveggel összefüggének.²⁾ Mindezen latin mondások vörös festékekkel vannak írva.

Főlemlítendőnek tartom még a papi méltóságról (von der Würdigkeit der Geistlichen) szóló három költeményt (103—105.), melyeknek szerzője valószínűleg *Otto Baldeman*.

¹⁾ Bizonyára ide tartozik az alább említett rajz, mely a Heidelbergi codexben nincs meg. L. 47. old. első kikezdés.

²⁾ A különböző helyen a sorok közé írt további reflexiók: *Consilium domini manet in aeternum. Dicite pusillanimis. Laetatus sum in his, quae dicta sunt mihi, in domum domini. Ecce Virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus. Veniet dominus et non tardabit et illuminet. Quando venit ergo sacri plenitudo temporis. Missus est Gabriel Angelus ad Mariam Virginem. Accepit panem, benedixit. Hoc est corpus meum, comedite ex hoc omnes. Hoc facite in meam commemorationem. Loquens de regno Dei. Elevatis manibus ferebatur in coelum. Quid statis aspicientes in coelum alleluia. Jesus, qui assumptus est a vobis in coelum. — Kovachich azt állítja, hogy ezen sentenciák nincsenek összefüggésben a tartalommal és a leíró ötletei. L. 49. old. 1. megj.*

Bibliai vagy vallásos tartalmú költemények didaktikai színezéssel még: a 11., 60., 62., 63., 65., 74., 75., 79., 99. és 100. sz. alattiak.

A *legendák* száma 31, melyeknek zömét a *Mária-legendák* képezik ezen közös cím alatt: *Unser Frauen Wunder*. Ide tartoznak a Tartalomjegyzék 13—38 alatt levő tételei.¹⁾ Mindezen legendák magva azon rendkívüli bizalom, hogy a boldogságos szűznek tett még oly csekély szolgálat, minden egyéb gyöngeségek és bűnök daczára, az illetőnek megszerzi az örök üdvösséget. A Mária-legendák közül kiemelkednek a 28., 33., 34. és 38. számúak. Legendák továbbá a 12., 40. és 50. számú elbeszélések is, melyek közül a *Mönch Felix* (12.) még most is kedvelt költemény,²⁾ de különösen *Crescentia* (51.) regényes tartalma és annak művészi feldolgozása miatt, nemkülönben versméret és rím dolgában is XII. századbéli kiváló költemény; továbbá *Der arme Heinrich Hartmanntól* (131.), *Der Welt Lohn* (123.) *Konrad v. Würzburgtól* és *Siegfried der Dorfner Frauen Trostja*. (39.)

Az *epikai költészet* 55 kisebb-nagyobb elbeszélés által van képviselve, melyek közül a komolyabb irányuakat *maeréknek*, a vígabbakat *novelláknak* vagy *schwankoknak* nevezték. A két legnagyobb elbeszélő költemény *Reinhart*

¹⁾ Ezen legendák elsejét: *Das Fest der Geburt Mariä* a budapesti VIII. ker. reáliskola 1893/4. évi Tudósítványában közöltem.

²⁾ Ugyanezen tárgyat dolgozták fel: *Kind* Ferencz »Der Mönch und das Vöglein«; *Müller V.* »Der Mönch zu Heisterbach«. »Quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesterni, quae praeterivit« zsoltárbeli szavak körülírása. A kétkedő, elmélkedő és e miatt száz évig bolyongó szerzetes legendájához hasonló tartalmú egy a nagyváradi parancsnok leányáról szóló népdal. A leánynak férjhez kellene menni, de inkább Krisztus arája akar lenni; azért korán reggel a kertbe megy és Istenhez esedezik. Ekkor megjelenik Jézus, gyűrűt ad neki és elvezeti atyja kertjébe, hol mennyei gyümölcsöket, angyali éneket és zenét élvez, úgy hogy ottan való üdözése nagyon rövidnek tetszik. Midőn visszatér a városba és azt hiszi, hogy csak két óráig volt távol a várostól, épen kétszáz esztendeje, hogy elment volt. Az ebédnél, melyet felszolgálnak, galambösszé válik s miután magához vette az oltári szentséget, meghal. (Wunderhorn, I. 64.)

Fuchs (57.) és *Pfaff Amis* (56.). *Reinhart Fuchs*, a német irodalomnak ezen a maga nemében egyetlen állateposza a Kalocsai codexből lett először lenyomatva. Az eposzból előbb 14 hasáb van leírva, melyeknek utolsója ekként végződik:

Do schiet Reinhart.

vil schire bequam etc. Ezután mintegy 140 sor hiányzik, melyek valószínűleg a drasztikus tartalom miatt maradtak el. Ugyanezen oldal (335.) második hasábján az első 14 sor hét költemény címét tartalmazza, melyek a codex elején levő index folytatását és befejezését képezik.¹⁾ Egy vonalzott, de üresen maradt oldal után (a 337. oldalon) folytatódik az elbeszélés következőleg:

Sinen gevatern er entweich
isengrin von dem blvte entweich ²⁾

még 22 oldalon át, melyek utolsójának második hasábján az elbeszélés ekként végződik:

Hie endet ditz mere
daz hat der glichsenere
Er heinrich getichtet ³⁾
vnd lie die reime ungerichtet ⁴⁾
5. Die richte sieder ein ander man ⁵⁾
der ouch ein teil getichtes kan
Vnd hat daz ouch also getan
daz er das mere hat verlan ⁶⁾
Gantz rechte als iz ouch was e ⁷⁾
10. an svmeliche rime sprach er me ⁸⁾

¹⁾ L. 3. old. 3. megj.

²⁾ Seinen Gevatter er erweichte — Isegrim von dem Blute erweicht.

³⁾ *Heinrich der Glichsaere* vagy *der Gleiszner* név alatt *Kovachich Klingsohr* »az erdélyi szászot« gyanítja s ép oly tévesen ennek tulajdonítja a »Reinhart«-ot is. (L. 1. old. 2. megj.) ⁴⁾ *ungerichtet*, unrichtig. ⁵⁾ *richte*, richtete. A XIII. században nagy súlyt fektettek a rímre és a megelőző század költeményein szerettek *igazítani*, »richten«. Ezen költemény tehát bizonyos tekintetben átdolgozás, melyben azonban lényeges változtatások nem fordulnak elő. *sieder*, seitdem. ⁶⁾ dass er das Märe hat *belassen*. ⁷⁾ e, ehe, früher, seit langer Zeit. ⁸⁾ *svmeliche*, einige, manche; *sprach er me*, richtete er mehr (?).

anne er dran were gesprochen ¹⁾
 ovch hat er ab gebrochen
 Ein teil do der worte was zevil ²⁾
 swer im nv des lonen wil ³⁾
 15. Der bite im got geben ⁴⁾
 die wile er lebe, ein vrolich leben ⁵⁾
 Vnd daz er im die sele sende
 do sie vrevde habe an ende. ⁶⁾

Az utolsó sorokat valószínűleg a leíró tette hozzá. A codex leghosszabb költeménye a különböző történetekből összetett *Pfaff Amis* (56.) furfangos tettei, kitűnően sikerült alakításokkal, melyekből a későbbi *Eulenspiegel* főbb elbeszélései is származnak. A bohókás *Wiener Meerfahrt* (41.), mely *Herman, dévényi* örgróf elbeszélése során készült, szintén a Kalocsai Codexből lett először lenyomatva.

A komolyabb irányú elbeszélések közül kiválóbbak: *Kaiser Otte* (124.), ki a XIII. század költőinek kedvencz alakja volt; *Die halbe Decke* (47.) és *Der Schlügel* (48.) tanulságos elbeszélések; *Die Klage* (118.) keserű panaszok az igazságszolgáltatás, az erkölcsök és a vallásosság hanyatlása fölött, továbbá: *Der nackte König* (119.), ki megtiltotta a templomokban a Deposuit éneklését és kit ezért egy angyal, a fürdőben a király alakját fölvevén, megaláz. A *Kummer*-ben (43.) egy szegény házas ember monologizál az élet gondjairól és végül azt tanácsolja, hogy szegényen senki ne házasodjék. Komolyabb elbeszélések még az 52., 58., 66., 85., 111., 133., 134., 143., 152., 153., 154., 155., 156., 160., 161., 164., 172., 173., 174., 185., 186.

A vígabb irányú elbeszélések közül, a már fönnebb említetteken kívül, kiválnak: *Frauenturnei* (42.), szintén a Kalocsai kézirat után először nyomtatva. A nők férjeik távollétében azoknak fegyverzeteit magukra öltik és tornajátékot rendeznek. Győztes egy leány, kit azután egy gazdag lovag, kinek színeit viselte, kiházásít. *Das Block* (132.), melyben

¹⁾ *Danne*, denn, dann, damals; *dran*, daran. ²⁾ *zevil*, zu viel.
³⁾ *swer*, wer ihm nun das lohnen will. ⁴⁾ Der bitte, dass ihm Gott gebe. ⁵⁾ *di wille* dieweil. während, solange; *vrolich*, fröhlich.
⁶⁾ *an*, ohne.

a paraszt agyongyötört és látszólag eltemetett feleségét, nem sejtve, újból elveszi. *Die drei Wünsche* (135.), melyeket egy sokáig panaszkodó szegény házaspár kívánhat magának. Elbizakodva, az asszony a világ legszebb ruháját óhajtja, a férj megharagudva, oldalbordája hasába kívánja a ruhát, mire a harmadik kívánsággal attól ismét meg kell szabadítania. *Frauenzucht* (187.), melyben egy zsémbes menyecskét férje megszelidít, majdan még nyelvesebb anyósát is megfékezi az által, hogy mind a két méregpecsenyéjét látszólag kivágja. *Die Martinsnacht* (178.), melyben egy tolvaj furfangos módon viszi el a gazda tehenét. Ily jóízű humorral írt elbeszélések még a 94., 128., 136., 137. és 176. számúak. Vannak azonban sikamlós tartalmú elbeszélések is és sajátos, hogy ezek csaknem mindnyájan szép nyelvezet, élénk phantasia és ragyogó színezés által tűnnek ki. Kiválóbbak: *Die Heidin* (49.), *Der Gürtel* (21.), *Der Sperber* (130.) és a *Das Gänselein* (188.), mely naiv elbeszélés azonban felében meg van szakítva és ezen megszakítással a 670. oldalon végződik maga a codex is:

No wart iz abent spat
 der wirt wart ze rate
 Vnd liez in betten nach al tem sitte
 des wirtes tochter gienc da mite
 Vnd schvf daz man dem ivngen man
 sin bette wart gebettet dan.')

A költemény folytatása és vége bizonyára annak tartalma miatt maradt vagy távolított el, de ezzel együtt eltűnt a codexből a valószínűleg abban megvolt CLXXXII. és CLXXXIII. elbeszélés is, melyek az indexben fel vannak említve. Könnyebb vérű elbeszélések még a 44., 46., 59., 126. és 127. számúak, továbbá a képtelenségével mulatató *Der schwangere Mönch* (54.), melyen csak a még képtelenebb *Wachtelmaere* (129.) hajt túl. Azért nevezik Wachtelmaerének, mert minden képtelen hazugság után a költő

*) Nun ward es Abend spät, der Wirt entschloss sich und liesz ihm (den jungen Mönch) betten nach alter Sitte. Des Wirtes Tochter gieng da mit und fügte es, dass des jungen Mannes Bett weiter zurück gebettet ward,

felkiált: »Ein wachtel in sak« (Eine Wachtel in den Sack!) s így tovább, míg tizenkét fürj kerül a zsákba. Ezen költemény nincs meg a Heidelbergi codexben.¹⁾

Egyes elbeszélésekben politikai czélzások is fordulnak elő. Határozottan politikai irányúak: *Der Eindringling* (112.), mely a nemesek közé furakodott parvenük ellen fordul, azután *Die Gäuhühner* (148.), melyben fenyegető hangon figyelmeztetnek az urak, ne merjék a síkföldön lakó parasztokat elnyomni, mert a már eddig is felpörkölt várak a »Gäuhühner«-ek rettentő bosszújának óvó tanúi.²⁾

A *didaktikai költészet* nemesebb fajaiban a vallásos költészethez csatlakozik; tulajdonképi tankölteményeiben kiválóban a nemesség erkölceit és szokásait idomítja vagy ostorozza. Nagyobb számmal vannak a fabulák és parabolák vagy bispélek, melyek német és idegen, túlnyomólag latin forrásból vannak merítve. Azonban az említett elnevezések itt sem felelnek meg egészen a mai fogalomnak, mert tartalmuk néha lyrai elemekkel is vegyül. Az oktató költemények száma 79, ezek közül tisztán didaktikai irányú 12, fabula, parabola és allegoria pedig 67. Az előbbieket közül felemlítendőek *Cato* (8.), az ismert költő distichonjainak részleges fordítása,³⁾ a *Spiegel der Tugend* (9.) a megelőzőnek utánzata és a *Tugendkranz* (10.), melyben a mennyországba vezető út és az ezt szegélyező virágok, megannyi erények, elmésen vannak leírva. Sajátságos oktató költemény a *Der Jüngling* (50.), melyben a szerző illemre tanítván az ifjúságot, minden vétségre bírságot is szab, rendesen egy filért, mint:

swa gvote rede swacht ein jvngelinc
der gebe mir einen pfenninc⁴⁾

a rágalmazást egy márkával bünteti, az embertelen paedagogust húsz fillérre vagy két sillingre ítéli és a házasság-

¹⁾ L. 7. old. 2. megj.

²⁾ Fr. Pfeiffer. Das Maere von den Gäuhühnern. Wien, 1859.

³⁾ Haupt. Zeitschr. f. d. Alterth., 1851. 8, 550.

⁴⁾ swa, da wo; swacht, missachtet.

törést egy forinttal sújtja.¹⁾ A *Frauenehre* (157.) az erényes nőket, mint az udvari (uri) és ez által a társadalmi műveltség főtényezőit magasztalja, egy másik költő pedig a *Weiberzauberben* (109.) arra oktatja a nőket, miként lehetnek kedvesekké és végül meg is nevezi magát:

Walter von grifen rat in daz
der wiser si der rat in baz ²⁾

Nagy súlyt fektetnek a középkor költői a mértékletességre, mert a *Die Maze* (122.), XII. századbéli költeményben is, mert:

Mvter aller tvgende
Gezimet wol der Jvgende
Maze ist sie genant
da von sit gemant.³⁾

Mértékletesség ajánlatik a férfinak is:

Ze mazen sol er swigen ⁴⁾
Ze mazen di wip miden ⁵⁾
Ze mazen sol er zo in gan ⁶⁾
So ist es im nvtzsam.⁷⁾

Azután a nőket inti mértékletességre, különösen a beszédben maguktartásában otthon és a nyilvánosság előtt stb. Ezen csoporthoz tartoznak még az 53., 95. és 147. számú költemények. Az uzsorát két költemény is (108. és 175.) ostorozza.

Legtöbb a codexben a mese és példázat. A *mesék* közül aránylag sok foglalkozik a farkassal; ezek közül talán kevésbbé ismertek: *Des Hundes Noth* (45.). A nagy betegséget színlelő kutya doctort hivat; a pacsirta farkast

¹⁾ A codex 77. oldalán Cato szövege mellett alúl a margón »*der marner*« (Marner) van jegyezve, mely név, miután nem lehet Cato szerzőjeé, talán a következő »*Spiegel der Tugend*«-re vonatkozik, vagy talán *Marner*nek egy költeménye cím nélkül a megelőző költeménnyel össze van írva.

²⁾ rüth ihnen das, der weiser ist, der rathe ihnen besser.

³⁾ dazu seiet ermannt, angespornt.

⁴⁾ *ze mazen*, mászig; *swigen*, schweigen.

⁵⁾ die Weiber meiden.

⁶⁾ zu ihnen gehen.

⁷⁾ ihm nützlich.

küld, mire a kutya megugrik. *Der Mann und der Wolf* (106.) Az üldözött farkas pásztorhoz menekül, az szénakazalba rejti. Oda érkezvén a vadász, tudakozódik a farkas után, mire a pásztor kezével az erdő felé mutat, de közben egyik szemével a kazalra kacsint. A farkas azután áldá a pásztor kezét, de kivájta hamis szemét. (Ehhez hasonló a 184. számú is.) *Der Wolf und das Kind* (159.) Az anya azzal ijeszti síró gyermekét, hogy kiadja a farkasnak. Hallja ezt az arra sompolygó farkas és várja a gyermeket hajnalig. A kutyák észreveszik és a parasztok kegyetlenül elverik. Ne higgy az asszonynak! *Der Wolf und die Gänse* (180.) A vén farkas javulni akar és más országba vándorol; útjában megtámadják a ludak, beléje kapaszkodnak és nagy lármát csapnak. A parasztok reá törnek; nem igen menekülhet, mert a ludak rajta függnék. Felébred régi természete, elleneit széttépi és megmenekül. Az ellenséggel szembe kell szállni, mielőtt támadna. *Der Wolf und der Krebs* (181.) A vén farkas fiával veze-
kelni indul; útközben megéheznek és a patak partján szá-
márra bukkannak. A vén farkas ráknak nyilvánítja, melyet
Isten küldött megmentésükre. Megeszik. A parasztok üldö-
zőbe veszik; már nyomukba vannak, mire az öreg farkas
még egyszer meg akarja csókolni fiát, hogy azután érte fel-
áldozza magát; de torkon harapja fiát, mire ezt a kutyák
szétmarczangolják, az öreg pedig elmenekül. — Mesék a
70., 83., 84., 87., 139., 145., 149., 165., 167., 168., 169.,
170., 179., 182. és 183. számú elbeszélések is.

A példázatok alakjai gyakran a lovagvilágból vannak
véve; szokatlan vagy találó hasonlatok, meglepő ötletek miatt
feltűnőbbek a 69., 71., 78., 81., 88., 92., 98., 102., 110.,
115., 120., 141., 145., 158., 162. és 171. számú parabolák;
példázatok továbbá még: a 61., 64., 67., 68., 72., 73., 76.,
77., 80., 82., 86., 89., 90., 91., 93., 96., 97., 101., 113.,
114., 116., 117., 138., 140., 142., 144., 146., 150., 151.,
163. és 166. számúak. Mily vegyüléke a didaktika és lyrá-
nak egy-egy példázat, mutatja a codex 440. oldalán külön-
ben cím nélkül álló *Stricker*nek következő költeménye (107.),
melyben könnyebb olvashatás végett interpunctiót alkal-
maztam.

- Ich kom gegangen eine
 zv einem holen steine,
 dar vz vloz ein brunne kalt;
 Ich hete die trophen wol gezalt,
 5. alle wol besonder.
 ez dūchte mich ein michel wund',
 waz do gelochert het den stein,
 vnd vloz idoch nicht in ein
 Iz kom von siner enzikeit.
10. Swer mit stete ist bereit
 einem edelem wibe
 mit mut und mit libe
 deheines dienstes dunke in ze vil,
 er wirbet alles, daz er wil.
15. der stet ist in allen dingen,
 dem mag niht misselingen.
 Sie hat mir erzeiget daz,
 Ich minne sie immer deste baz.
 Mir ist geschehen als einem geschah,
20. der slief und hete gemacht,
 Im troumte, wie er keiser were.
 er gedacht, nit wil ich ane swere
 Leben fur hinnen immer mere;
 Ich han noch grozer ere,
25. ze geben golt und silber vil,
 vnd tvn alles, daz ich wil.
 als in der slaf da verlie,
 Sin richtum also lichte zerjie;
 Daz tet im harte we,
30. do pflag er armut als e.
 Als ist iz mir ergangen:
 Ich wande, ich hete gevangen,

¹⁾ kam, kam; *eine*, einsam. ²⁾ *dar vz vloz*, daraus floss. ³⁾ *hete*, hätte; *trophen*, Tropfen; *gezalt*, gezählt. ⁴⁾ *besvnder*, besonder, einzeln. ⁵⁾ es dāuchte mich ein groszes Wunder. ⁶⁾ was (wer) da ausgehöhlt hätte den Stein. ⁷⁾ von (aus) seiner Einsamkeit. ⁸⁾ *Swer*, wer; *stete*, Beständigkeit, Ausdauer. ⁹⁾ *wibe*, weibe. ¹⁰⁾ kein Dienst dünke ihm zu viel. ¹¹⁾ erwirbt alles, was er will. ¹²⁾ *stet*, stätig, beständig. ¹³⁾ nichts misslingen. ¹⁴⁾ *erzeiget*, erwiesen. ¹⁵⁾ *minne*, liebe; *deste baz*, desto mehr. ¹⁶⁾ *geschach*, geschah. ¹⁷⁾ *gemach*, Bequemlichkeit, Gemächlichkeit. ¹⁸⁾ Ihm träumte. ¹⁹⁾ er dachte, nun will ich ohne Sorge. ²⁰⁾ *fur hinnen*, von jetzt. ²¹⁾ *han*, habe; *ere*, Ehre, Ansehen. ²²⁾ und zu thun. ²³⁾ Als ihn der Schlaf dann verliesz. ²⁴⁾ Sein Reichthum ebenso leicht zergiang. ²⁵⁾ da pflog er der Armut als ehemem. ²⁶⁾ *Als*, so; *iz*, es ²⁷⁾ *wande*, wāhte.

Daz ich nie gewan.¹⁾

Schöne rede betrevget den man.²⁾

Egyes költeményeknél a szerző vagy a címzen vagy a mű végén van említve, néhány költő neve más kéziratban van megőrizve, a legtöbb költemény íróját azonban a szükséges segéd munkák hiányában nem lehetett megállapítani, sőt a legtöbb költeményre nézve az ma már nem is állapítható meg. Összesen tizenkilencz költő nevét lehetett kimutatni;³⁾ ezek betűrendben: *Boldemann Otto*, *Dietrich v. Glezze*, *der Freudeleere*, *Hartmann von der Aue*, *Heinrich Glíchesaere*, *Herrand v. Wildonie*, *Hufferer*, *Konrad v. Haslau*, *Konrad v. Würzburg*, *Lutvin*, *Reinmar v. Zweter*, *Rüdiger v. Hünchhoven*, *Sibot*, *Siegfried der Dorfer*, *Stricker*, *Vriolsheimer*, *Walter v. Gríven* és *Walter von der Vogelweide*, kik közül három a XII. században, kettő még a XIV. század elején, a többi a XIII. században működött, összesen nyolczvannégyszáz költeménnyel vannak képviselve és így 104 költemény szerzője ismeretlen, de valószínű, hogy ezek közül is még néhány *Stricker* műve, kitől a codex hatvan költeményt tartalmaz,⁴⁾ melyeknek túlnyomó része ugyan kisebb mese és példázat, azonban a könyv legterjedelmesebb költeménye is ugyanezen szerzőtől van;⁵⁾ a többi ismert tizenhét íróra csak huszonnégyszáz költemény jut.

Az indexben levő címek az egyes költeményeknek felírásaival magában a szövegben nem egyeznek meg mindent és mindenben, és az eltérés nemcsak a sorszámokra és az írásra, hanem egyes szók- és mondatokra nézve is áll.

Külső alakra nézve a költemények csaknem valamennyien az akkor használatos, egymásután folyó rövid rímpárokban vannak írva. Egy-egy kisebb-nagyobb logikai tagolást feltűnőbb iniciálások és nagyobb kezdőbetűk jelölnek;

¹⁾ *gewan*, *gewann*, *besessen*. ²⁾ *Schöne Rede trügt den Mann*.

³⁾ Ezeknek mindegyikét sem biztosan. L. a 26. old. az 1. megj.

⁴⁾ *Bartsch K.* kevesebbet vesz fel. *Karl der Grosze*, von dem *Stricker*, 1857. XLVIII—L.

⁵⁾ *Pfaff Amis* (56.), 2298 verssorral. A legrövidebb költemény a 94. számú, csak 21 sorból áll.

formális tagolás csak ritkán fordul elő, de a hol azzal találkozunk, az sajátosságos; ilyen: a hármás rím és a végsorokban való feltünőbb rímtorlás, mint a fönnebb említett két leichban és a 174. oldalon a *Frauentreuben*; strófák szerinti tagoltságot mutatnak a már szintén említett *Mariengrűszék*, melyekben maguk az üdvözetek trochaikus négy soros versek.¹⁾

Az egyes költemények iniciálisai jó nagyok és vagy élénk színű vörös festékkel (minium), vagy a még most is friss ultramarinnal szépen, gondosan vannak festve. A változatos iniciálisokból indák ágaznak ki fel- és lefelé, melyek a szöveg előtt néha az oldal egész hosszában vonulnak el. Az iniciálisok színei rendszeren váltakoznak; ha a betű kék, az ezt környező vagy abból kikanyaruló vonalak és indák vörösek és megfordítva. Csak ha az indák vastagabbak és egyenközüen haladó több ágból állanak, ezek is kék és vörös színűek.

Azonban nemcsak az egyes költemények iniciálisai, hanem az egyes elbeszélések szakaszai is színes és nagyobb kezdőbetűkkel állanak. Különösen sok a színes egy és ugyanazon betű a »Mariengrűszék«-kben (4.), hol a különböző üdvözetek mind festett iniciálisokkal váltakoznak és pedig a 37., 38. és 39. oldalon a *W* (14 + 20 + 19) 53-szor, a *V* a 40., 41. és 42. oldalon (10 + 28 + 19) 49-szer, a *H* pedig a 44., 45. és 46. oldalon (20 + 20 + 7) 47-szer. Kiváló szépek a 48. oldalon levő *Mariens Klage* (156.) iniciálisai, továbbá a hasábok előtt végig futó díszítmények közül az 56., 80., 107., 108., 120., 121., 140., 141., 145. 153., 158., 159., 166., 168., 169., 225., 226., 227., 307., 416., 436., 454., 472. és 481. oldalon levők.²⁾ Általában az 579. oldalon levő *Der junge Rathgeber* (156.) példázatig alig találni lapot, melyen egy vagy több színes kezdőbetű nem fordulna elő. Innentől kezdve az iniciálisok hiányzanak, helyeik üresen maradtak és csak jelezve vannak a festő számára. Több költemény kezdőbetűjében, rendszeren a D betű

¹⁾ L. 32. oldalon.

²⁾ Lásd az indexet.

öblében, jobbadán szakállas emberfej látható, nevezetesen a 322., 436., 448., 450., 487., oldalon,¹⁾ sőt a 169. oldal díszítményének alsó kanyarulatában állatfej is van.

A 497. oldalon kezdődő *Unseres Herrn Barmherzigkeit* (125.²⁾ fölírása fölött a megelőző elbeszélésnek még négy utolsó sora áll. Ezek fölött, a lap szélén, írónnal rajzolt női alak látható, gazdag redőzetű ruhában, kis gyermekkel a karján. Bizonyára szűz Mária, kiben Isten igéje testté lett.³⁾

Egyes költeményeknél a sorszámok fölött + látható halványabb és látszólag későbbi téntával jegyezve. Talán egy későbbi másoló jegyei.

A költemények keletkezésök szerint is 100—130 évi időközökbe esnek és Németország különböző vidékeiről származnak, általában azonban az irodalomtörténet középfelnémet (Mittelhochdeutsche Zeit) korszakába tartoznak. A helyesírás következetlen és nem is lehet egyöntetű, mert a XIII. században Németországban nem létezett általános írói nyelv.⁴⁾ Meg van tartva részben a XIII. századbeli írásmód, de a XIV. századbéli hanyatlás nyomai is nagyon láthatók. Abbreviaturák ritkábban fordulnak elő és elég könnyen érthetők. Jeleik egyenes, kissé ívelt vagy kígyós keresztvonások, az apostrophus vagy lefelé kanyaruló kampók és jelentőségök: *e*, p. tr'ue = Treue, *er*, p. habentew = Abenteuer, hřen, alt', and'n, ritt' = Ritter, vns' = unser; *en* vagy *n* p. mor = Mohren; *n*, p. ingeste = jüngste, genāt = genannt, hazzigē = Gehässigen; *m*, p. einē = einem; vns'm = unserm. A *i* fölött többnyire finom, hosszú comma vagy kis *e* áll, p. winner = Wiener, *ir* = ihr, *wir*; az *i* a *j*-t is pótolja, p. iamers clage = Jammers Klage, iugent = Jugend, ieger = Jäger; *u* helyett túlnyomólag *v* sőt néha *w* is áll, p. vns = uns, levte = Leute, svn = Sohn, schvler = Schuler, Schüler; schowen = schauen, grawen = grauen, a *v* gyakran *f* helyett is áll, p. vrowen = Frauen,

¹⁾ Lásd az indexet.

⁴⁾ L. a 36. oldalon.

³⁾ Azok, kik a codexet eddig leírták, ezen rajzot nem említik, pedig aligha került később oda.

¹⁾ Pfeiffer, Gelehrt. Anzeig. 1851. 32, 713.

gevangen, vride = Friede. Hol az *u* ü-nek olvasandó, néha kis latin *e* áll fölötte, p. hüt = hütet, für = für, süz = süsz, hol pedig *ou*-nak ejtendő, néha kis *o* áll fölötte, p. uch = auch. A *c* néha *k*, p. clage = Klage, kranc, phlac = pflog; a *z* = *s* és *sz*, a *zz* = *ss* és *sz*, p. mvezen = müssen, vz = aus, hiez = hiesz; strazze = Strasze, az *y* pedig *i*, p. synen = seinen. Jellemző a *d* felső jobb oldalán az azzal összekötött kis *e* (d^e), továbbá a *z*-nek megfelelő *z* és a középen összenyomott *h*-hoz hasonló sajátos alakjai, melyek csak a XII. századbeli és a következőnek elejéről való kéziratokban fordulnak elő.

Az interpunctio csaknem teljesen hiányzik; azonban az egymásra következő több főnév közt gyakran pontok vannak, hasonlóan oly verssorok végén, melyek a hasáb egy-egy sorába be nem fértek és azért folytatólag a következő sorba vannak átvezetve, hol pontok jelölik; az ily pontok helyett némelykor két függélyes vonal is áll. A helytelenül vagy nem kellő helyre írt, továbbá a fölösleges szók alúl pontozva vannak, és ilyenkor a helyesebb kifejezés a helyesbített szó fölé van írva. Ismétlésekre vagyis kétszer írt ugyanazon verssorokra csak a 371., 392., 451. és 452. oldalon akadtam. Ha a leíró az ismétlést vagy valamely sornak kihagyását észrevette, különösen a codex elején, az illető részt a pergamentről levakarta és az írást újból kezdte; így a 48. oldalon csaknem egy egész hasáb van kivakarva és újra beírva, valószínűleg azért, mert a hasáb elején két sor kétszer volt írva.

A codex utolsó lapja előoldalának alján sokkal fiatalabb kéztől áll:

unvergessen alles guet.

Noha a Kalocsai codex egyes részei különböző tudományos német folyóiratokban elszórva már megjelentek, de eredetiségökben és összesen ezen költemények még sehol sem jelentek meg, a becses és ritka gyűjtemény megérdemelné, hogy szövege változatlanul és kritikai megjegyzésekkel közzétetnék.

A codex összes költeményeiből, azóknak belbecse szerint, kisebb, nagyobb magyar kivonatokat készítettem.

III.

A Kalocsai codex történetéhez.

A Kalocsai codex régibb provenienciájáról mit sem tudunk. Az egyetlen adat, mely erre vonatkozhatnék, azon név, mely a kézirat címlapján olvasható, a már említett *Vosz* vagy *Boser*¹⁾; de mert a név mellett nincs sem keresztnév, sem az illető polgári állására vonatkozó vagy más feljegyzés, nem is gyanítható, a kézirat a család melyik ágának és ennek mely tagjának lehetett birtokában. Két kiválóbb Voss-család élt Németországban. Az elsőnek alapítója Voss Gerhárd János, kit közönségesen *Vossius*nak is neveztek, korának egyik legnagyobb tudósa, szül. 1577-ben *Heidelberg* közelében és mint tanár halt meg *Amsterdam*ban 1649-ben. A másik család feje Voss Henrik János, ki mint költő és műfordító ismeretes és 1826-ban *Heidelberg*ben halt el. De arra nézve, hogy ezek vagy ezek fiainak egyike bírta volna a codexet, határozott támpontot nem találunk. Azonban még is több mint valószínű, hogy a kézirat a nevezett családok egyikének birtokában lehetett, mi mellett *Heidelberg* is bizonyíthatna, mert nincs kizárva annak lehetősége, hogy a codex *Heidelberg*ben készült.

A codex eredetére vonatkozó újabb és így biztosabb adatok a múlt század második feléből származnak, melyek szerint *Patachich* Ádám, nagyváradi püspök, midőn 1776-ban kalocsai érsekké neveztetett ki, a becses kéziratot magával hozta és azt a káptalani könyvtárnak ajándékozta, hol ma is őrzik. Legelőször az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* 1784. évfolyamában közölt bécsi levélben van említve.²⁾ A levél írója a császári könyvtárban levő számos német kéziratról szólva, megemlékezik arról is, hogy zajezdai báró *Patachich*, Kalocsa tudós érseke, pompás ó-német kézirat birtokában van, mely hatszáznál több pergamentlapon *min-neliedereket* tartalmaz *Strickert*ől és másoktól. A tudósító

¹⁾ L. 4. old. 1. kikezd.

²⁾ *Allgemeine Deutsche Bibliothek*. 1784. 57, 289.

egyszersmind azon óhaját fejezi ki, vajha az érsek a nevezetes kézirat kiadását mielőbb eszközölné.¹⁾

A mult század végén kitört francia forradalom hullámai mind magasabbra csapkodtak és következményei a jelen század elején hazánkat is érinték. A francia háborút követte harminczhárom évi béke feledteté az új nemzedékkel a francia forradalom eszméiért folyt harcok emlékét és ezekkel a szabadságért való lelkesedést is. A nemzetek jobbjai elfordultak a politika sivár mezejétől, a tudományok művelésében és egy dicsőbb multnak emlékeiben kerestek kárpótlást. Így keletkezett különösen Franciaországban, Németországban és később, bár nem ugyanazon okból, nálunk is, irodalmi téren a romantikusok iskolája, melynek követői az ó- és középkor nagyszerű műveit kutatták és hozták napvilágra.

Kovachich Márton György, ki századunk két első tizedében az »in banderialibus« működő országgyűlési deputatio elnökének és a nádor megbízásából oly célból utazta be az országot, hogy nemcsak a megyei levéltárakat, hanem a városok és egyesek könyvtárait is vizsgálja, »diplomatico-literarius« küldetésében még nagyobb haszonnal vélt eljárni, ha főcélja mellett figyelmét lehetőleg az irodalom termékeire is kiterjeszti. Utjában kísérte és segítette fia is.²⁾ *Kovachich* nagybecsű Repertoriumába,³⁾ mely a nemzeti múzeum könyvtárában van, fölvette tehát azon kéziratokat is, melyek ugyan nem vonatkoztak nemzeti irodalmunkra, de magyarországi könyvtárakban őriztetnek. 1811-ben érkezett Kalocsára; ez alkalommal találta meg a remek codexet. Tüzetesebben nem foglalkozhatván a kézirattal, azon szándékkal tért vissza Pestre, hogy az érdekes könyv tanulmányozása végett újra lerándul az érseki székhelyre.

¹⁾ U. o. A levél írója alig olvasta a codexet, mert az épen nem tartalmaz minneljedereket. L. 7. old. 2. megj.

²⁾ L. 53. old. a 3. megj.

³⁾ Martini Georgii *Kovachich* Sengviciensis Manuscriptorum volumen complecens Repertorium manuscriptorum et monumentorum diplomaticorum in expeditione diplomatico-literaria conscriptum. Anno 1810. 1811. 1812.—139/fol. Lat.

Eközben »nemcsak a nyilvános könyvtárakból küldöttek codexeket, hanem messze fekvő városok archivumaiból is juttattak hozzám nagyon fontos okmányokat, melyeknek vizsgálása közben vágyva vágytam vissza a codex teljes tanulmányozásához«, mondja maga *Kovachich* a könyv elejéhez függesztett ismertetésben.¹⁾ De mert nem volt kilátás arra, hogy ismét személyesen keresse fel a kalocsai könyvtárt, 1812. évi márczius végén levéllel fordult az érsekhez a codexnek rövid időre való átengedése végett. A kért kéziratot már ápril 3-án *Keresztury* egyetemi tanár fel is hozta Pestre.²⁾

Kovachich most a kezeinél volt codexet »kivül-belül« tüzetesen megvizsgálta és pontosan leírta nemcsak annak külsejét, hanem tartalmát is kutatta. De a minő élesen figyelte meg *Kovachich* a jellemző külsőségeket, oly tévesek azon nézetei, melyeket egyes költeményekre vonatkozólag kockáztat, nemkülönben azon állítása is, hogy az egész codex *Conradus Herbapolitanus* munkája.³⁾ *Kovachich* akkor azon nézetben volt, hogy a kéziratban levő költemények még ismeretlenek és a mi keveset talán ismertek is, azok Kalocsáról terjedtek el. Különben ugyanezen nézetet vallja még egy évvel később is, midőn 1813-ban a codexet egy bécsi tudományos folyóiratban bővebben ismertette és ugyanott az indexet, a versek számát és a CXIII. elbeszélést is közölte.⁴⁾ Ezen közlemény Németországban nagy figyelmet keltett, újból és egyre hangosabban nyilvánult azon óhaj, vajha a codex teljes szövegét birhatnák.⁵⁾

Gróf *Mailáth* János és dr. *Köffinger* Pál vállalkoztak a nem csekély munkára, hogy a codexet lemásolják.⁶⁾ Már

¹⁾ L. 1. old. 2. megj.

²⁾ *Keresztury* József, egyet. rend. tanár, a husvétii ünnepeket akkor Kalocsán töltötte volt.

³⁾ *Konrad v. Würzburg*, kiről azt állítja, hogy egyszersmind a Nibelungok szerzője. Tévétra jutva, würzburgi Konráddal hosszabban foglalkozik.

⁴⁾ Fr. *Schlegel*, Deutsches Museum. Wien, 1813, 11, 402.

⁵⁾ *Büsching*, Wöchentliche Nachrichten, 1, 15.

⁶⁾ U. o.

1816-ban a codex Budán volt és *Schottky* Gyula, ki azon időben a bécsi császári könyvtárban a berlini és boroszlói könyvtárak részére másolt régi kéziratokat, maga is lejött Budára, hogy a codexet lássa és hírt adjon.¹⁾ Már ugyanazon év szeptember 8-án Budáról értesíti *Büschinget*, hogy a Kalocsai codex első részének nyomását hat hét múlva Bécsben megkezdik és hogy a szükséges javításokat ő maga fogja végezni. Magasztalja a gyűjteményt, kötése és hártái miatt Corvinának mondja és szintén *Konrad v. Würzburg művének tartja*.²⁾ Fölemlíti továbbá, hogy az egész munka fokozatosan és négy kötetben fog megjelenni.³⁾

A vaskos codexet aránylag rövid idő alatt le is másolták, úgy hogy már 1817-ben megjelent annak első kötete.⁴⁾ A műhez írt előszóban a kiadók azon nézetöket fejezik ki, hogy az *Mátyás* király könyvtárából való, és mivel tartalomra nézve a *Vaticáni*, helyesebben *Heidelbergi* codexnek ugyanakkor nyilvánosságra bocsátott címssorozatával csaknem teljesen egyezett,⁵⁾ *Mátyás* király azt *Rómában* vagy *Németországban* iratta.⁶⁾

Azonban több mint valószínű, hogy a Kalocsai codex nem Corvina, mert, mint már a közölt leírásból is kitünik, hiányzanak azon kellékek, melyek a Corvinákat jellemzik, nevezetesen: a gyűrűt tartó holló kék vagy ezüst paizsban, továbbá *Mátyás* király egyéb emblémái: az aranyhordó, égi teke, aczél és kova, méhkas, sárkány, gyémántgyűrű és homokóra.⁷⁾ Mindezekből a Kalocsai codexben semmi sem

¹⁾ *Büsching*, Wöchentl. Nachr., 1816. 2, 335.

²⁾ Valószínűleg *Mailáth* informatiója alapján. L. a következő kikezdést, továbbá: 51. old. 3. megj. stb.

³⁾ *Büsching*, Wöchentl. Nachr., 1816. 2, 335.

⁴⁾ *Kaloczaer Codex altdeutscher Gedichte*. Herausgegeben von Joh. Nepom. Grafen *Mailáth* und Johann Paul *Köffinger* Pesth, 1817. K. A. Hartleben. Wien. Gedruckt bey Anton Strausz. (N. 8-r. XX. és 464. old.). *Mailáth* azon időben összeköttetésben állt Fr. v. d. *Hagen*-nel is, kit a gyulafehérvári Nibelung-töredékről értesített. *Hagen*, G.-A. 1, XXXVII.

⁵⁾ L. 7. old. 2. megj.

⁶⁾ *Kaloczaer Codex* stb. Vorrede. l. 4. megj.

⁷⁾ *Csontosí J.*, Magyar Könyvszemle, 1885. 249.

található. Ezen körülmény azonban nem zárna ki teljesen annak a lehetőségét, hogy a codex *Mátyás* király nagyszerű könyvtárához tartozhatott, és ő azt vétel útján szerezte meg. Kevésbé valószínű, hogy a kézirat a király megbízásából készült volna és különösen a címlapon szokásos értékes festések vagy nem készülhettek el, vagy a kézirat értékesebb kiállítására nem fektettek nagyobb súlyt. Különben fel sem tehető, hogy *Mátyás* király világhírű könyvtárában valamennyi kötet egyformán gazdagon volt kiállítva. Ha bebizonyúlna az, hogy a Kalocsai codex Mátyás megrendelésére készült, akkor írásának ideje legalább is a XV. század második felébe esnék.¹⁾

Honnan és hogyan került a gyűjtemény *Patachich* birtokába, arra eddig semmi positiv adatot nem találtam.²⁾ *Patachich* püspök igen rendes, takarékos ember volt és a nagy birtokainak kezelésére vonatkozó számadásokat állítólag személyesen szokta átnézni, sőt magánkiadásairól is naplószerű följegyzéseket vezetett. Ezen utóbbi följegyzéseket az érsek magával vitte volna *Kalocsára*. Föltéve, hogy a püspök vétel útján szerezte az értékes codexet, ennek az említett magánkiadásokról szóló jegyzeteiben bizonyára van nyoma; de nincs *Kalocsán* nyomuk maguknak a följegyzéseknek és így az ez irányban való kutatás egyelőre megszakadt.

Annyi bizonyos, hogy a mult század végén és a jelenek elején a magyar püspökök vetélkedtek könyvtárak alapításában, meglevők bővítésében és e célra ügynököket is utaztattak, kik a felosztatott szerzetes rendek könyvtáraiból, főurak- vagy tudósoknak árverésre került gyűjteményeiből vagy régiség-ekkel kereskedőktől szereztek megbízóik számára értékesebb régi könyveket vagy egész könyvtárakat.³⁾ *Pata-*

¹⁾ L. 6. old. 2. kikezdés.

²⁾ A codexben talált papirszeleten áll: wurde durch Adam *Patachich* Erzbischoff v. Kalocsa angekauft für seine Bibliothek. L. 49. b. old. 2. kikezdés.

³⁾ Így került egy XV. századbéli codex az egri könyvtárba: *Fabulae et Apologi morales*, melyet szintén *Kovachich* Márton fedezett fel és fia ismertette. *Neues Jahrb. d. Berl. Gesellschaft für Deutsche Sprache u. Alterthumkunde*. Friedr. H. v. d. *Hagen*, 1841. 4. 126. stb. Ezen ismertetésben *Dinkay* Pál könyvtáros a következőket írja: Liber

chich püspök baráti viszonyban állt szomszéd püspöktársával, gróf *Battyányi* Ignáczczal, ki az általa *Gyulafehérvártt* alapított könyvtárának gazdagítása végett szintén ügynököket utaztatott. Nem lehetetlen tehát, hogy a váradi püspök hasonló módon járt el, vagy csatlakozott a nagy tudományú erdélyi püspökhöz és ily módon jutott a codex birtokába. Hogy a kézirat valamely nagyobb könyvtárból való, régi signaturája is gyaníttatja.¹⁾ Még harmadik eset is lehetséges, hogy valamelyik rokon, ismerős vagy épen egy megszorult erdélyi szász család vagy könyvtár engedte át a codexet.

Visszatérve a Mailáth-Köffinger-féle kiadványra, megjegyzem, hogy az egyetlen kötetben a *teljes index* és tizenöt költemény van egyszerűen lenyomva,²⁾ de nem azon sorrendben, mint a codexben állanak. Minden egyes elbeszélést annak rövid tartalma előzi meg, melyhez azután megjegyzések is fűződnek.³⁾ A munka megjelenése után, várakozásukban, úgy látszik, sokan csalódtak, leginkább maguk a kiadók. A szakértők a közölt indexből észrevették, hogy a codexben csak kevés van *Konrad v. Würzburgtól*, hogy a Kalocsai codex költeményei az ugyanakkor megjelent Heidelbergi könyvtár leírásában említett *Vatikáni kézirat tartalma* szerint ezen Rómából visszakerült codexben,⁴⁾ továbbá elszórtan más kéziratokban is megvannak; a *Mailáth-Köffinger* által kiadott tizenöt költeményre pedig kimondták, hogy a

---

hic Germanicus Authoris ignoti Viennae Anno 1783 in licitatione Bibliothecae Principis Auersperg 2 fl. emtus est, stb.

¹⁾ L. a 4. old. 1. kikezdés.

²⁾ Német betűkkel.

³⁾ A *Mailáth* által közölt elbeszélések : 1. Die goldene Schmiede. 2. Der Wiener Meerfahrt. 3. Der Frauen Turnier. 4. Der Kummer. 5. Frauenlist. 6. Des Hundes Noth. 7. Wie ein Mann mit einem Hahn einen Reiger fieng. 8. Der Kotzen Märe. 9. Der Schlegel. 10. Die Heidn. 11. Crescentia. 12. Frauen Treue. 13. Pfaff Amis. 14. Reinhart. 15. Der arme Heinrich.

⁴⁾ *Wilken* Fr. Aus der Geschichte der alten Heidelberg'schen Büchersammlung. Heidelberg, 1817. A heidelbergi könyvtár több értékes könyve, köztök a szóban levő codex is, 1622-ben Rómába került, de VII. *Pius* pápa azokat 1816-ban a heidelbergi egyetemnek visszaajándékozta. L. 7. old. 2. megjegyzés.

másolat hibás és elég hálátlanul még későbbben is szemökre lobbantották, hogy mint laikusok az eredeti költeményeket le sem tudták írni és ezért munkájuk a más kéziratokkal való összehasonlításnál sem megbízható.¹⁾ Ily fogadtatást a leírók és kiadók valóban nem érdemeltek. De mert a kiválóbb germanisták is csak ritkán láthatták az eredeti codexet, *Mailáth és Köffinger könyve* volt több közép ó-felnémet költemény forrása, a *másolat kéziratából* pedig ma is merítenek, és így megérdemli, hogy ez utóbbival még kissé foglalkozzunk. Gróf *Mailáth* János a magyar helytartó tanács szolgálatából kilépven, felváltva *Pesten* és *Bécsben* tartózkodott, és a kézirat mindig birtokában volt és kapcsot képezett közte, a germanisták és más német írók közt. 1819-ben *Mailáth* még egyszer visszatért a *Kalocsai* codexhez és abból ismét huszonöt költeményt közölt új-felnémet nyelven.²⁾ A tetemesen megrövidített elbeszéléseket kivetköztette érdekes régi alakjaikból, trochaeus- és dactylusokkal vegyített jambusokba foglalta és a rim helyett néha assonantiát is használt. A nejjének ajánlott kis könyvhez írt előszóban maga is bevallja, hogy az így átalakított költemények az eredetieknek messze mögötte állanak.

Részint *Mailáth*nak kiadványai, részint az általa egyes német tudósok- és íróknak átengedett darabok ismételve alkalmat szolgáltatottak arra, hogy a *Kalocsai* codex másolata és a *Heidelbergi* codex közt összehasonlításokat eszközöljenek. *Wackernagel* V. 1827. január 16-ról kelt levél kíséretében küldi meg *Massmann*nak a *Wachtelmaeret* és sajná-

¹⁾ *Heydenreich* E. Archiv für Litteratur-Geschichte, 1885. 13, 154.

²⁾ Auserlesene altdeutsche Gedichte. Neudeutsch umgearbeitet von Joh. *Mailáth*. Stuttgart und Tübingen, 1819. Tartalma: Der Tugendkranz. Mönch Felix. Vom lobenswerten Ritter. Vom edlen Mann. Der Maler. Der hübsche Ritter. Der fromme Schüler. Der Schüler und die Rosen. Der Wiener Meerfahrt. Crescentia. Wie ein Mann aus seiner Herren Hulden kam. Der Weltmensch. Die Rebhühner. Der Bauer und sein Hund. Vom übermüthigen König. Von zween Hasen. Der arme Heinrich. Von der Äffin. Der Mann und der Hort. Der Ochs und die Maus. Der Bauer in der Martinsnacht. Vom Mus. Der Wolf und der Esel. Das Waldschretel. Die Herzmäre.

latát fejezi ki, hogy épen ezen költemény, mely a Heidelbergeri codexből hiányzik, de a Kalocsaiban megvan, *Mailáth* által nincs kiadva,¹⁾ mire *Wackernagel* Pestre fordul *Mailáth*-hoz és *Köffingertől* a kívánt elbeszélést megkapja.²⁾ Ez időben tehát a kézirat még *Mailáth* birtokában volt. A szabadságharcz után *Mailáth* utoljára *München*ben tartózkodott, még pedig mostoha körülmények közt és ekkor engedte át a codex másolatát *Massmann* Ferencz egyetemi tanárnak, ki azt tanulmányaiban használta és abból egyes költeményeket másoknak is átengedett.³⁾ *Massmann*nak 1874-ben *Berlin*ben bekövetkezett halála után a kézirat-másolatot a német irodalomtörténetírók többé nem említik. Kutatásom fonala *Berlin*ből *Hamburg*ba, innen *Dramburg*ba vezetett, majdan ismét *Berlin*be visszatérve, megtudtam, hogy a keresett kézirat az udvari antiquarius útján bold. *Pfeiffer* Ferencz bécsi egyetemi tanár birtokába és annak halála után egyéb irodalmi hagyatékával együtt *Bartsch* Károly tanár kezeihez jutott.⁴⁾ *Pfeiffer* birtokában csakugyan volt a Kalocsai codexnek egy teljes másolata, de azt annak jelenlegi birtokosai és mindazok, kik használták, *Goldhahn*-féle másolatnak nevezik.⁵⁾ Kérdés támadt tehát, hogy a jelenleg özv. *Bartsch* birtokában levő *Goldhahn*-féle kézirat ugyanazonos-e a *Mailáth*-félével, vagy *Pfeiffer* a codexnek két másolatát

¹⁾ Denkmäler deutscher Sprache und Litteratur. München, 1828.

²⁾ U. o.

³⁾ *Hagen*, G.-A. 3, 758.

⁴⁾ *Mai*, berlini uőv. antiquarius, 1893. nov. 28-ról ezeket írja: Ich bedauere sehr, die Abschrift nicht mehr zu besitzen; es ist eine Reihe Jahre darüber hingegangen, indessen soviel mir erinnerlich ist, kaufte sie s. Z. mit einigen Originalen des jüng. Titirel u. ähnl. Prof. Fr. Pfeiffer stb.

⁵⁾ *Hans Lambel* f. é. febr. 11-én Prágában kelt levele szerint: Als ich nach *Pfeiffers* Tod für ihn eintrat und die von ihm selbst geplante Herausgabe der Erzählungen und Schwänke für die Classiker des Mittelalters übernahm, erhielt ich durch *Bartsch* einige Abschriften aus *Pfeiffers* Nachlass, darunter die in meiner Ausgabe erwähnten aus dem Kaloczaer Codex, die mir als *Goldhahn*'sche bezeichnet wurden stb. A *Stricker*-féle *Frauenlob* kiadásánál is *Bartschtól* kapott *Goldhahn*-féle másolatot használt. Deutsche Classiker des Mittelalt., 12, 329. Symbolae Pragenses. Wien, 1893. 82 stb.

is birta. Ez utóbbi föltevésém helyesnek bizonyult. *Bartsch* titkos tanácsos özvegye a vett értesítés szerint tényleg a Kalocsai codex két másolatának van birtokában, melyek közül az egyik mellett ott van a nyomtatásban megjelent Kaloczaer codex ¹⁾ előszavának kézirata is némi eltéréssel, továbbá ugyanott olvasható az előszó keltezése is: »Groszturba, den 30-ten Nov. 1816.«²⁾, mely az említett nyomtatványban hiányzik. Ez tehát a keresett *Mailáth-Köffinger*-féle kézirat, mely különben már 1851-ben *Pfeiffer* birtokában volt.³⁾ A másik másolat, a vett értesítés szerint, mint a papírból is látható, később keletkezett, *latin* betűkkel és gyakorlott kézzel van írva,⁴⁾ és ugyanazon kéztől még sok irat van a *Pfeiffertől* átszármazott hagyatékban, s noha *Goldhahn*-ról nincs semmi feljegyzés az iratokon, mégis valószínűbb, hogy ezen másolatokat és ezekkel együtt a Kalocsai codex második másolatát is ő írta, illetőleg a *Mailáth-Köffinger*-féle kéziratot *latin* betűkkel másolta, mint azon föltevés, hogy mindezen iratokat maga *Pfeiffer* sajátkezűleg készítette volna.⁵⁾ *Hagen* ⁶⁾ is említ bizonyos *Goldhahnt*, ki *Endlicher* szivességéből a bécsi *ambrázi* kéziratból másolt számára. Létezik különben a Kalocsai codexnek egy harmadik, valószínűleg csak részleges másolata is, melyet 1822-ben *Büsching* eszközöltetett *Boroszlóban*, midőn a codex megtekintés végett ott volt. Ezen kézirat jelenleg a berlini kir. könyvtárban van.⁷⁾

Mindez azonban nem mozdítja elő a Kalocsai codex provenientiájának fölvetett ügyét, mely továbbra is nyílt kérdés marad.

¹⁾ L. 52. old., 4. megj.

²⁾ *Groszturba*, Törökbálint.

³⁾ Zeitschr. f. deutsch. Alterth., 1851, 8, 275, 709, 721 és 726.

⁴⁾ A *Mailáth-Köffinger*-féle kézirat német betűkkel van írva és az általuk kiadott »Kaloczaer Codex« is német betűkkel van nyomtatva.

⁵⁾ *Ehrismann* G. Heidelbergben özv. *Bartschné* szivességéből átnézte férje irodalmi hagyatékát és levelében azt mondja: Von dem Namen »Goldhahn« ist nichts bekannt. Vielmehr scheint die Abschrift (a 2.) von *Pfeiffers* Hand zu sein.

⁶⁾ *Hagen*, G.-A. 3, 778 és 781.

⁷⁾ *Hagen*, Minnesinger, 1838. 1, 17.

IV.

A Kalocsai és a Heidelbergi codexek egymáshoz való viszonyáról.

A Kalocsai középkori német kézírathoz hasonló codex létezik *Heidelbergben*, melyet *Vaticáni codexnek* is neveznek.¹⁾ A német irodalomtörténetben az előbbi K vagy C. betűvel, az utóbbit H.-val szokták jelölni. A két codex viszonya gyakrabban volt már megbeszélés tárgya; némelyek a K-t a H egyszerű másolatának tartják, mások mind a kettőt egy régibb közös kézirat után készültnek nyilvánítják, míg olyanok is vannak, kik a két codex viszonyáról tartózkodólag nyilatkoznak. Határozott megállapodás tehát maig sem létesült.

A Kalocsai codexet a H. másolatának állítják *Hagen*,²⁾ *Jensen*³⁾ és *Wackernagel*,⁴⁾ mely utóbbi azonban nézetét később módosította.⁵⁾ Indokaik: a K. nem tartalmaz semmit, a mi a H.-ban is meg nem volna; mindkettőnek indexéből elmaradt a *Goldene Schmiede*; ⁶⁾ a költemények egymásutánja feltűnően összevág és a létező eltérések egyes költemények elhagyása vagy fölszerelése folytán keletkeztek; az ugyanazon költeményekben előforduló hézagok egyeznek; sok helyesírási hiba közös, sőt *Hagen* egy a H. cím lapján olvasható reflexióból azt gyanítja, hogy ezen sorokat ugyanazon kéz írhatta, mely a K. másolatát készítette.⁷⁾ Maga

¹⁾ L. 54. old. 4. megj.

²⁾ *Hagen*, *Minnesinger*, 4, 901. *Zeitschr. f. d. Spr. u. Alterthum*, 2, 90. G.-A. 3, 758. *Germania*, 1840, 2 9.

³⁾ *Jensen*, *Über den Stricker als Bispel-Dichter*, *Marburg*, 1866.

⁴⁾ *Wackernagel*, *Denkmäler d. deutsch. Sprache*, 1828. 1, 105.

⁵⁾ L. 59. old. 13. megj.

⁶⁾ L. 5. old. 2. megj.

⁷⁾ A H. első lapjának előoldala vagyis a cím lap eredetileg szintén nem volt beírva s csak később jegyezte egy XVI. századbéli kéz ezen lap felső szélére: *Allerlay gedicht vnd fabel —* mely egészen más mint a C. felírása. Ugyancsak ezen lap jobb oldalára más kéz következőket jegyezte: *Wer nach der welt wollust gutt vnd Eren stadt | vnd wem esz hie wol In sinen svnden gadt | Das ist ein zeichin gewysz | Das er kompt zu Ewiger verdampniszs. —* Ezután fekvő vonás

Kovachich és utána *Mailáth* és társa is, azt hitték, hogy a másolás a *Corvina* részére *Rómában* vagy *Heidelbergben* történt.¹⁾

A két codex említett viszonyára nézve határozatlan álláspontot foglalnak el: *Grimm* János²⁾ és *Vilmos*³⁾ és *Hahn*.⁴⁾ Indokaik: a két codex tartalma feltűnően hasonlít egymáshoz; az eltérések és hiányok a másoló rovására esnek. *Grimm* János később álláspontját megváltoztatta és a következő pártjára állt.

Mind a két codexet egy közös régibb kézirat után készültnek állítják, az imént említett *Grimm* János,⁵⁾ *Haupt*,⁶⁾ *Heydenreich*,⁷⁾ *Lachmann*,⁸⁾ *Lambel*,⁹⁾ *Lüttke*,¹⁰⁾ *Pfeiffer*,¹¹⁾ *Wackernagel*¹²⁾ s mások. Indokaik: az egyes költemények nem következnek ugyanazon sorrendben s gyakran egészen eltérő szöveget mutatnak, egyes elbeszélések nem egyeznek oly mértékben, mint az a gépies lemásolásnál várható volna; a felírások gyakran lényegesen eltérnek egymástól; csaknem valamennyi leírasi és helyesírási hiba mindkét codexben ugyanaz; a *Reinhart*ban mind a két kéziratban

---

által elválasztva és valamivel alább olvasható: *Rerum Irrecuperabiliū suma felicitas est obliuio* — mire azon sorok következnek, melyekre *Hagen* hivatkozik: *Est nostre sortis transire per hostia mortis | Est graue quia transitq absq redire* (L. 54. old. 4. megj.) Ugyan még az első lap túloldalán kezdődnek a költemények: *Ditz heizet daz gvldin lop vnsz vrowe*. (l. 7. old. 2. megj.) A *H.*-nak *nincs indexe* és így ott a *K.* címe is hiányzik (l. 4. old. 5. megj.)

¹⁾ Kaloczaer Codex stb. Pest. Előszó, VI. L. 52 old. 2. megj.

²⁾ *Grimm* J. Reinhart Fuchs, 43. old.

³⁾ *Grimm* V. Die gold. Schmiede. 1840. Vorrede, 6.

⁴⁾ *Hahn* K. A. Gedichte von dem Stricker. 1829. Vorrede. Otto mit dem Barte von Konrad v. Würzburg, Előszó, 38.

⁵⁾ *Grimm* J. Sendschreiben an K. *Lachmann*, 9.

⁶⁾ *Germania*, 5, 121.

⁷⁾ *Archiv f. Litt.-Geschichte*, 13, 156.

⁸⁾ *L.* az 5. megj.

⁹⁾ *Lambel*, Symb. Prag. Wien, 1893. 87. L. a 56. old 5. megj.

¹⁰⁾ *Zeitschr. f. d. Sprache u. Alterth.* 5, 124.

¹¹⁾ *Pfeiffer*, Gelehrte Anzeigen, München, 1851, 32, 679 és 721. *Marinenlegenden*, Wien, 1863.

¹²⁾ *Wackernagel*, *Gesch. d. deutsch. Litteratur*, 1879. 1, 279.

ugyanazon feltűnő hiány mutatkozik, bizonyára azért, mert az illető rész az eredeti codexben is hiányos volt; a K. kevesebb költeményt tartalmaz mint a H.; a K. oly nélkülözhetetlen verssorokat tartalmaz, melyek a H.-ban nincsenek meg, sőt a K. egy költeménye (Die Wachtelmäre) a H.-ból egészen hiányzik.

Sem a H. másolatának, sem egy közös eredetiről másolt codexnek a Kalocsait nem tartja *Schädel*,¹⁾ különösen azért, mert az egyes költemények nem következnek mind a két kéziratban ugyanazon rendben és mind a két kéziratból közölt egyes darabok kezdetei nem egyeznek meg oly mérvben, miként az másolás esetében föltehető.

A fenforgó kérdés érdemleges elbírálásához mindenek előtt és mulhatatlanul szükséges volna, hogy a *két codex eredetiben* egymással összevetve, különösen az iniálisokra, szövegre és egyéb körülményekre nézve is a hasonlóságokat és különbségeket meg lehetne állapítani. Ha sikerülne a H.-nak valamelyik könyvtárunkba való letéteményezését ki-
eszközölni, vagy mind a két codex nyomtatásban jelennék meg, a rég vitatott kérdés is megoldást nyerne.

¹⁾ Zeitschr. f. d. Spr. u. Altherth. 5, 124.

